

Refleks jata u Meštirji dobra umrtija s ritualom

Dujmović, Jelena

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:564026>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-07**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za staroslavenski jezik i hrvatsko glagoljaštvo

REFLEKS JATA U *MEŠTRIJI DOBRA UMRTIJA S RITUALOM*

DIPLOMSKI RAD

12 ECTS-bodova

Jelena Dujmović

Zagreb, 18. rujna 2024.

Mentor

Doc. dr. sc. Ivana Eterović

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. O glagoljskoj tiskari u Senju i njezinim izdanjima	2
3. <i>Meštija dobra umrtija s ritualom</i>	7
4. Refleks jata (ê)	10
4.1. Refleks jata (ê) u izdanjima senjske glagoljske tiskare	15
5. Analiza refleksa jata u <i>Meštiji dobra umrtija s ritualom</i>	18
5.1. <i>Meštija dobra umrtija</i>	19
5.2. <i>Ritual</i>	26
6. Zaključak.....	35
7. Literatura	38
8. Sažetak	40

1. Uvod

Tema ovoga diplomskog rada refleks je jata u senjskom glagoljskom izdanju *Meštija dobra umrtija s ritualom*. Glagoljska tiskara u Senju djelovala je krajem 15. i u prvome desetljeću 16. stoljeća, a utemeljili su je domaći intelektualci. U njoj su tiskane osnovne bogoslužne knjige te hrvatski prijevodi crkvenih priručnika i nabožnih (književnih) djela u to vrijeme popularnih na europskome Zapadu. Prema dosadašnjim podacima izdano je sedam knjiga u razdoblju od 1494. do 1508. godine. Sve su knjige tiskane na glagoljici. Prva je tiskana knjiga *Misal* izdana 7. kolovoza 1494. godine. U senjskoj tiskari još izlaze knjige *Spovid općena* (1496), *Meštija dobra umrtija s ritualom* (?), *Naručnik plebanušev* (1507), *Transit svetoga Jerolima* (1508), *Mirakuli Slavne Deve Marije* (1508) i *Korizmenjak* (1508).

Meštija dobra umrtija tiskana je zajedno s *Ritualom*. Sačuvana su dva nepotpuna primjerka toga izdanja, oba bez početka i bez kolofona, stoga nije poznat datum (godina) objavljivanja, no tipografsko-tehničke sličnosti s drugim senjskim izdanjima ukazuju na to da je djelo tiskano u istoj tiskari u Senju (Nazor 2014: 221). Jedan primjerak čuva se u Zagrebu, a drugi u Sankt Peterburgu. Predložak *Meštiji* srednjovjekovni je latinski spis *Ars bene moriendi*. *Meštija dobra umrtija* prevedena je na hrvatski jezik (čakavštinu) s latinskoga izdanja Erharda Ratdolta iz 1478. godine (Nazor 2014: 222). Sadrži tekstove namijenjene svećenicima, ali i svjetovnjacima koji se nađu uz umiruće. *Ritual* je sastavljen od najnužnijih obreda koji se odnose na bolest, smrt i pokop. Na taj se način nadovezuje na *Meštiju*.

U diplomskome radu analizirat ćemo refleks jata u korijenskim morfemima u *Meštiji dobra umrtija* i *Ritualu*. U dosadašnjoj se literaturi navodi da je *Meštija* pisana senjskom čakavštinom (ikavsko-ekavskoga tipa), a *Ritual* crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije (usp. Eterović 2024b: 11–12). U ovome ćemo radu istražiti postoje li među njima razlike u refleksu jata s ciljem doprinosa boljem poznavanju književnoga jezika zastupljenog u izdanjima senjske glagoljske tiskare. Prilikom istraživanja refleksa jata služili smo se latiničkim prijepisom zagrebačkoga primjerka koji su uredili Ivana Eterović i Juraj Matej Kovač (2024).

Rad smo podijelili na četiri poglavlja. Prvo je poglavlje posvećeno senjskoj glagoljskoj tiskari i njezinim izdanjima, drugo donosi detaljniji prikaz *Meštije dobra umrtija s ritualom*, treće se poglavlje bavi nastankom i razvojem jata od praslavenskoga do starohrvatskoga te refleksom jata u izdanjima senjske tiskare, a u četvrtom poglavlju predstavljen je prikupljeni korpus istraživanja i provodi se sama analiza korpusa.

2. O glagoljskoj tiskari u Senju i njezinim izdanjima

Glagoljska tiskara u Senju osnovana je potkraj 15. stoljeća. Osnovali su je senjski intelektualci kako bi opskrbili hrvatske glagoljaše najnužnijim knjigama za obavljanje liturgije i pouku puka. Radi se mahom o prijevodima tadašnjih popularnih teoloških priručnika i nabožnih djela. *Spovid općena* (1496) prijevod je talijanskoga priručnika opće ispovijedi *Confessionale generale* M. Carcana, *Meštija dobra umrtija* prijevod je poznatoga srednjovjekovnog djela *Ars bene moriendi*, *Naručnik plebanušev* (1507) prijevod je katekizma *Manipulus curatorum*, *Transit svetoga Jerolima* (1508) prijevod je talijanskoga *Transito de s. Girolamo*, *Mirakuli Slavne Deve Marije* (1508) prijevod je talijanske zbirke *Miracoli della gloriosa Vergine Maria*, *Korizmenjak* (1508) prijevod je korizmenih propovijedi *Quadragesimale volgare* koje je napisao propovjednik R. Caracciolo (Nazor 2014: 211). Riječ je o doslovnim prijevodima u kojima se ogleda književna čakavština srednjočakavskoga tipa s kraja 15. i početka 16. stoljeća s pojedinim elementima crkvenoslavenskoga jezika (Nazor 1975: 18). Istim jezikom pisani su i pravni dokumenti na području Senja iz toga doba. Navedeni prijevodi pokazuju da su članovi senjskoga kulturnog kruga bili upoznati sa svim modernim strujanjima u tadašnjoj europskoj tiskarskoj djelatnosti te da su se trudili prenijeti ih i u svoju domovinu (Nazor 1975: 18). Činjenica da je na tlu Hrvatske samo pedesetak godina nakon Gutenbergova izuma tiskarskoga stroja s radom započela prva tiskara, mnogo govori o njezinoj važnosti.

O glagoljskoj tiskari u Senju nisu poznati arhivski podaci, ali pojedine informacije o njezinu radu mogu se iščitati iz kolofona i incipita. U izdanjima iz 1507. i 1508. godine stoji da je tiskara bila smještena u kući arhiđakona i vikara senjske crkve Silvestra Bedričića iz čega se može zaključiti da je tiskara bila ustanova senjske biskupije (Nazor 2014: 237–238). U kolofonima su spomenuta imena nekih od suradnika, no zna se da ih je bilo više nego što se spominju: Blaž Baromić, Silvestar Bedričić, Jakov Blažiolović, Pero Jakovčić, Tomas Katridarić, Gašpar Turčić, Urban iz Otočca i Grgur Senjanin (Nazor 2014: 237). Grgur Senjanin dolazi 1507. godine u Veneciju i preuzima ulogu Blaža Baromića, a navedeni podatak saznajemo iz *Naručnika plebanuševa* (Nazor 2014: 237). Za Blaža Baromića i Grgura Senjanina u kolofonima se navodi da su tiskari, a za Jakova Blažiolovića, Peru Jakovčića i Silvestra Bedričića navedeno je da su prevodili knjige (Nazor 2014: 237). Određena izdanja senjske tiskare navode izravne predloške iz kojih se prevodilo, a nekima su predlošci otkriveni naknadnom analizom. Suradnici tiskare svoj jezik nazivaju hrvatskim, a sebe Hrvatima, što je zabilježeno u kolofonu *Korizmenjaka*: „protomačen z latinskoga jazika na hrvatski [...] nam ne

zamirite, zač smo rodom Hrvate“ (Nazor 2014: 238). Senjska su glagoljska neliturgijska izdanja (*Spovid općena*, *Naručnik plebanušev*, *Transit svetoga Jerolima*, *Mirakuli Slavne Deve Marije* i *Korizmenjak*) ušla u korpus monumentalnoga povijesnog *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, a liturgijska izdanja, Baromićev *Brevijar* i *Ritual*, ušla su u korpus *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* (Nazor 2014: 238).

Prvi je projekt senjskih tiskara bio glagoljski brevijar koji je za tisak priredio kanonik Blaž Baromić. On je priređeni rukopis odnio tiskati u Veneciju poznatome tiskaru Andriji Torresaniju (Nazor 2014: 212). Tisak glagoljskoga *Brevijara hrvatskog* dovršen je 13. ožujka 1493. godine. Kod Torresanija je Baromić izučio i tiskarsko umijeće. Iz Venecije se u Senj vratio s tiskarskim strojem, olovnim slovima i ostalom opremom potrebnom za rad tiskare (Nazor 2014: 212).

Koliko je do sada poznato, iz senjske tiskare izašlo je sedam knjiga. Za liturgijske potrebe tiskane su samo dvije knjige – *Misal* (1494) i *Ritual*. Ostatak senjskih izdanja neliturgijskoga je sadržaja. To su priručnici i nabožna poučna djela koja su služila svećenicima, ali i običnom puku u didaktične svrhe (Nazor 2015). Prva faza rada tiskare traje od 1494. do 1496. godine, a druga faza od 1507. do 1508. godine. Između 1496. i 1507. godine nije poznato je li tiskana još koja knjiga, ali pretpostavlja se da tiskara u to vrijeme nije radila (Nazor 2015). Knjige izdane u Senju sačuvane su u malom broju primjeraka, a većina ih je i nepotpuna. *Spovid općena* (1496) sačuvana je samo u jednom primjerku, a *Transit svetoga Jerolima* i *Korizmenjak* sačuvani su u najvećem broju, svaki po 10 primjeraka (usp. Nazor 2014). Zanimljiva je činjenica da ni jedan od očuvanih primjeraka nije otkriven u Senju niti se danas ijedan od njih nalazi tamo.

Senjska glagoljska izdanja prvi je počeo proučavati Ivan Berčić (Nazor 1971: 415). On je u svojoj studiji objavljenoj 1881. godine *Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo* opisao tri izdanja senjske tiskare koja dotada u znanosti nisu bila zabilježena: *Misal*, *Meštrija dobra umrtija s ritualom* i *Mirakuli Slavne Deve Marije* (Nazor 1971: 415). Stjepan Ivančić prvi put spominje *Spovid općenu* 1887. godine u svojoj knjizi *Poraba glagolice kod redovnika III. reda sv. Franje*, a Ivan Milčetić 1890. godine opisuje i izdaje tekst u ćirilčnoj transliteraciji u svojem radu *Prilozi za literaturu hrvatskih glagolskih spomenika* (Nazor 2014: 220; Nazor 1971: 415). Na samim počecima istraživanja izdanja senjske tiskare ističe se i Petar Kolendić. U svojim je radovima utvrdio da je predložak *Korizmenjaka* talijanski zbornik *Quadragesimale volgare*, a predložak

Meštrije dobra umrtija popularno srednjovjekovno djelo na latinskom jeziku *Ars bene moriendi* (Nazor 1971: 416). Vezano uz rana istraživanja senjske tiskare također valja spomenuti i Pavla Popovića koji je ustanovio da su *Mirakuli Slavne Deve Marije* prijevod talijanske zbirke *Miracoli della gloriosa Vergine Maria* (Nazor 1971: 416). Velik doprinos istraživanju senjske glagoljske tiskare dala je i akademkinja Anica Nazor. Ona je u svojim tekstovima još 70-ih godina prošloga stoljeća upozoravala na nedovoljnu istraženost izdanja senjske tiskare, isticala je važnost detaljnija znanstvena bavljenja njima te potrebu izdavanja pretisaka i kritičkih izdanja u latiničkoj transliteraciji (Nazor 1971: 415; Nazor 1975: 15, 20). Iako je do danas objavljeno nekoliko senjskih izdanja u pretisku, transliteraciji ili transkripciji i znanstvenih radova o njima, njezin sud o nedovoljnoj istraženosti vrijedi i danas (usp. Eterović 2024b: 15).

Prva knjiga koja je izašla iz senjske glagoljske tiskare bio je *Misal* 7. kolovoza 1494. godine. Riječ je o liturgijskoj knjizi iz koje su svećenici glagoljaši obavljali bogoslužje. Sadrži: (vječni) kalendar (nedostaju prva dva mjeseca), četiri zavjetne mise (*missae votivae*), temporal (*proprium de tempore*), čin mise (*ordo missae*), kanon mise (*canon missae*), ponovno zavjetne mise (*missae votivae*), sanktoral (*proprium sanctorum*), dodatne tri zavjetne mise, ritualne tekstove, molitve i blagoslove (Nazor 1971: 417–418). Tiskana je na crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije (Nazor 2014: 215). Već spomenuti Ivan Berčić 1849. godine otkrio je pola lista *Misala* u mjestu Ugljanu na istoimenome otoku. Zaključio je da potječe iz iste tiskare u kojoj su tiskani *Naručnik plebanušev* (1507), *Transit svetoga Jerolima* (1508) i *Korizmenjak* (1508), djela koja je od ranije posjedovao (Nazor 2014: 215). Kasnije je dobio od učenika Srećka Bakije okrnjen primjerak *Misala* bez početka i svršetka, stoga je ustanovio da je tiskan 1507. ili 1508. godine (Nazor 2014: 215). No 1894. godine gotovo potpun primjerak *Misala* s kolofonom pojavio se u antikvarijatu Ludwiga Rosenthala u Münchenu. On je zatim primjerak poslao u Beč uglednome slavistu Vatroslavu Jagiću koji je iz kolofona mogao iščitati točan datum tiskanja knjige, odnosno 1494. godinu (Nazor 2014: 215). Senjski *Misal* drugi je po redu tiskani misal na glagoljici u Hrvata. Prvotisak *Misala po zakonu rimskoga dvora* izašao je 1483. godine, ali on nije predložak senjskom *Misalu*, već je to neki rukopisni misal koji pripada južnoj grupi hrvatskih glagoljskih misala (tu spada i prvotisak *Misala po zakonu rimskoga dvora*) (Nazor 1971: 418). Sačuvana su tri primjerka *Misala*: jedan, ujedno i najpotpuniji Rosenthalov primjerak, čuva se u Nacionalnoj knjižnici Széchényi u Budimpešti, drugi se čuva u Ruskoj nacionalnoj knjižnici u Sankt Peterburgu u Berčićevoj zbirci, a treći se čuva u Cresu u Knjižnici franjevac konventualaca. Jedan fragment *Misala* čuva se i u Odessi u Odesskoj državnoj znanstvenoj knjižnici „Maksim Gorki“ (Nazor 2014: 216–217).

Sljedeća knjiga koja je objavljena u Senju jest *Spovid općena* tiskana 25. travnja 1496. godine. To je priručnik namijenjen svećenicima za obavljanje ispovijedi. Prijevod je talijanske knjige *Confessionale generale* koju je u 15. stoljeću napisao Michele Carcano, glasoviti franjevački propovjednik i duhovni pisac iz Milana (Nazor 2014: 219). Prevoditelj na hrvatski jezik (čakavštinu) bio je senjski plemić Jakov Blažiolović. Jezik je *Spovidi općene* čakavština s ikavsko-ekavskim ostvarajem jata i to je prva knjiga objavljena u Hrvatskoj na čakavštini (Nazor 2014: 220). U kolofonu knjige napisano je da je knjigu tiskao Blaž Baromić. To je jedino senjsko glagoljsko izdanje koje ima tipografski znak, otisnut iznad kolofona, a postoje različite teorije o tome tko ga je projektirao (usp. Nazor 2014: 219). Danas je očuvan tek jedan primjerak koji se čuva u Zagrebu u Knjižnici franjevac trećoredaca na Ksaveru.

U drugoj fazi rada tiskare izlazi *Naručnik plebanušev* 27. kolovoza 1507. godine. To je priručnik za svećenike koji sadrži osnovne upute za obavljanje svećeničkih dužnosti. Prijevod je s latinskoga jezika priručnika *Manipulus curatorum* koji je napisao svećenik Guido de Monte Rocherii. O njemu se ne zna mnogo, samo to da ga je napisao 1333. godine u gradu Teruelu (Aragonsko kraljevstvo) i posvetio valencijskom biskupu Raymond Gastonu (Nazor 2014: 223). *Manipulus curatorum* bilo je vrlo popularno djelo u Europi u to doba, prevedeno na nekoliko europskih jezika, a od druge polovice 15. stoljeća smatrano je predtridentskim katekizmom. Iz kolofona se doznaje da je *Naručnik plebanušev* nastao po nalogu Silvestra Bedričića, arhiđakona i vikara senjskoga, a na molbu mnogih redovnika, da je tiskan u njegovoj kući, da je knjigu prevelo više redovnika čija se imena ne spominju zbog skromnosti, da su knjigu složili i korigirali kanonici crkve senjske gospodin Urban iz Otočca i đakon Tomas, a tiskao Grgur Senjanin koji je upravo zbog toga došao u Senj iz Venecije (Nazor 2014: 225). *Naručnik plebanušev* pisan je čakavštinom, a prijevod je ocijenjen kao majstorski (Nazor 2014: 225). Sačuvano je sedam primjeraka od koji se po dva nalaze u knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Knjižnici franjevac trećoredaca u Zagrebu, jedan u Sankt Peterburgu, a dva u Beču.

Prva knjiga koja je tiskana 1508. godine jest *Transit svetoga Jerolima*, izdana 5. svibnja. Zbornik je to moralno-didaktičnih tekstova o svetom Jeronimu sastavljen od „životopisa sv. Jeronima, tobožnje Euzebijeve poslanice biskupu Damasu o smrti sv. Jeronima, tobožnje poslanice sv. Augustina, hiponskoga biskupa, Ćirilu, jeruzalemskom biskupu, o krepostima i svetosti Jeronimovoj, tobožnje poslanice Ćirila jeruzalemskoga Augustinu hiponskom o čudesima sv. Jeronima“ (Nazor 2014: 225–226). Tim je poslanicama tema uglavnom „prijelaz“ (latinski „transitus“) Jeronimov u nebo, odnosno svetačka smrt. Na kraju se knjige nalazi

dodatak od niza čudesa koja su se zbila u Troji, i originalni dodatak u stihovima – pjesma (legenda) o sv. Jeronimu i lavu. Sveti Jeronim smatra se zaštitnikom Dalmacije i ima dugu tradiciju slavljenja u Hrvatskoj. Glagoljaši su tvrdili da je on bio autor glagoljice kako bi obranili njezinu upotrebu (Nazor 1971: 424). Ovdje je također riječ o prijevodu, radi se o knjizi *Transito de s. Girolamo* na talijanskom jeziku, najvjerojatnije venecijansko izdanje iz 1487. godine koje je izradio Annibale de Foxio da Parma. Izvorno talijansko izdanje na kraju sadrži molitvu, a senjski prevoditelj dodao je umjesto molitve originalnu pjesmu *An'jelske kriposti vse nebeskoga hora* koja se pripisuje Marku Maruliću (Nazor 2014: 226). Talijanski je izvornik doslovno preveden na čakavštinu s kojom se isprepliću elementi crkvenoslavenskoga jezika, jače nego u ostalim senjskim izdanjima (Nazor 1971: 425). Predložak je pisan teškim stilom, stoga prijevod sadrži brojne zamršene konstrukcije i na ponekim je mjestima nerazumljiv. *Transit svetoga Jerolima* najveće je djelo o svetom Jeronimu u hrvatskoj književnosti (Nazor 2014: 226). Djelo je sačuvano u deset primjeraka koji se nalaze u Zagrebu, na otočiću Košljunu, u Vrbniku na Krku, u Pragu i Sankt Peterburgu.

Djelo *Mirakuli Slavne Deve Marije* izlazi 15. lipnja 1508. godine. To je najopsežnija zbirka Marijinih čudesa (legendi) u hrvatskoj književnosti, a sadrži 62 legende (Nazor 2014: 230). Marijina su čudesa najraširenija i najpopularnija književna vrsta u srednjem vijeku. Prijevod je to „talijanske zbirke *Miracoli della gloriosa Vergine Maria*, nazvane *Il libro del Cavaliere*, i to mletačkoga izdanja slavnoga Bernardina Benalija i Mattea Capcase iz 1490. ili 1491. godine“ (Nazor 2014: 230). Ovdje je riječ, kao i u *Transitu svetoga Jerolima*, o doslovnom prijevodu na čakavštinu s mnogo jezičnih nerazumljivosti. Senjsko izdanje otkrio je Ivan Berčić u mjestu Luci na Dugom otoku 1866. godine. Očuvano je u pet primjeraka: tri se nalaze u Zagrebu, po jedan u Londonu i Sankt Peterburgu.

Posljednja je knjiga izdana u senjskoj glagoljskoj tiskari *Korizmenjak*. Izašla je 17. listopada 1508. godine. Riječ je o prijevodu zbirke korizmenih propovijedi pod nazivom *Quadragesimale volgare* koju je sastavio franjevac konventualac Roberto Caracciolo 1475. godine. Caracciolo je u to doba bio vrlo popularan propovjednik s mnoštvom poklonika koji su znali slušati njegove propovijedi i po nekoliko sati (Nazor 2014: 232). Bio je korizmenik i dvorski propovjednik napuljskoga kralja Ferdinanda I. Aragonskoga. Svoje je propovijedi s kraljevskoga dvora zapisivao te je tako nastala zbirka *Quadragesimale volgare*, posvećena kralju Ferdinandu. Prevoditelji su senjskoga izdanja Pero Jakovčić i Silvestar Bedričić. Jezik je čakavština s ponekim elementima crkvenoslavenskoga jezika (Nazor 2014: 235). Propovijedi su usmjerene na evanđeosko čitanje (perikopu) na određeni dan, potom se razrađuju različite

teme, a prožete su poslovicama, citatima i umetnutim pričama (Nazor 2014: 235). *Korizmenjak* je sačuvan u deset primjeraka koji se nalaze u Zagrebu, Ljubljani i Sankt Peterburgu.

3. *Meštrija dobra umrtija s ritualom*

Meštrija dobra umrtija tiskana je zajedno s *Ritualom*. Izdanje ima 70 nenumeriranih listova, veličine je 16° (10 x 16 cm), a tekst je napisan u jednome stupcu s 25 redaka. Prvi dio, odnosno *Meštrija dobra umrtija*, otisnut je crnom bojom (svršetak je crvenom), a drugi dio, *Ritual*, otisnut je crnom i crvenom bojom jer je riječ o liturgijskom tekstu, što je bila praksa u to doba (Eterović, Kozak 2023: 81). Tekst *Meštrije dobra umrtija* započinje na 2. listu, a *Rituala* na 27. listu. Ovo je jedino izdanje senjske glagoljske tiskare kojem se ne zna točna godina objavljivanja. Sačuvana su samo dva nepotpuna primjerka, oba bez početka i bez kolofona, stoga nije moguće sa sigurnošću reći kada je tiskana. Prema procjenama istraživača najvjerojatnije je izdana 1507. ili 1508. godine u drugoj fazi rada tiskare (Eterović, Kozak 2023: 81). Ne zna se ni tko je točno sudjelovao u njezinu priređivanju, a Andrej Kruming pretpostavlja da su redaktori bili Urban iz Otočca i Tomas Katridarić jer su oni redigirali i sva ostala senjska izdanja iz 1507. i 1508. godine (Kruming 1998: 68). Budući da početak nije sačuvan, knjiga je naziv dobila po sintagmi koja se više puta pojavljuje u prvome dijelu: *k znaniû dobra umrtiê* [2r], *To e(stb) o<t> dobra umrtiê* [4v], *meštriû od umrt'ê* [19r], *Ta od m(e)štrie dobra umrtiê* [27v].

Prvi dio knjige čini prijevod popularnoga neliturgijskog srednjovjekovnog latinskog djela *Ars bene moriendi* koji je objavljivan već u ksilografskim (drvoreznim) izdanjima (Nazor 2008: 96). Pretkraj 15. stoljeća formira se konačna redakcija tiskana u velikom broju izdanja (65) i prijevoda (na francuskom, njemačkom, engleskom, talijanskom, španjolskom, nizozemskom i dr.), što još jednom pokazuje koliko su dobro senjski glagoljaši bili upućeni u moderna strujanja srednjovjekovne književnosti (Kruming 1998: 67). Senjska *Meštrija dobra umrtija* prevedena je na hrvatski jezik (čakavštinu) s venecijanskoga izdanja Erhardta Ratdolta iz 1478. godine (Eterović, Kozak 2023: 82). Tematizira se svršetak ljudskoga života iz perspektive svećenika, umiruće osobe i njezinih bližnjih (Eterović, Kozak 2023: 82). Riječ je o tekstovima namijenjenima svećenicima, ali i laicima koji se nađu uz umiruće. Opisuju se borbe anđela i demona za čovjekovu dušu te se upućuje na to kako izbjeći vražje zamke i kako smrt učiniti dostojnom čovjeka (Nazor 2014: 222).

Marija-Ana Dürrigl smatra da je *Meštija* „značajan izvor za proučavanje povijesti mentaliteta, religije i kulture, jer odražava pogled, strahove i nade svoga vremena“ (Dürrigl 2008: 27). Motiv smrti u srednjem se vijeku protezao kroz sve aspekte života. To je bilo uvjetovano visokom smrtnošću uzrokovanom ratovima, siromaštvom i kugom. Stoga nije čudno da se smrt tematizira i u umjetnosti. Iako je tjelesna smrt neizbježna, smrt duše morala se izbjeći, a upravo su djela poput *Ars bene moriendi*, odnosno *Meštije*, nastojala pripremiti umiruće i njihove bližnje na borbu s đavlom za spas duše koja ih je čekala u smrtnim trenucima (Dürrigl 2008: 30–31). Ta se borba portretira u središnjem dijelu knjige koji govori o pet načina na koje đavoli iskušavaju umirućega i o pet utjeha kojima se umirući može oduprijeti (Dürrigl 2008: 32). Tekst postupno slijedi različite faze agonije – od vremena dok je umirući sposoban govoriti do trenutka kada umjesto njega mole njegovi bližnji koji imaju važan zadatak da pomognu i osnaže umirućega u smrtnim mukama (Dürrigl 2008: 33). Za razliku od djela slične tematike koja potiču vjernike na pokajanje tako što ih zastrašuju vječnim mukama u paklu, *Meštija* radi upravo suprotno, ona smiruje i daje nadu umirućima. Dürrigl u *Meštiji* uočava tipične stilske postupke hrvatske glagoljske pismenosti: kontaktne sinonimije/dijade, trijade i antiteze (Dürrigl 2008: 42).

Na *Meštiju dobra umrtija* nadovezuje se *Ritual* na istoj stranici bez posebnoga naslova. Zasebni su ritualni priručnici bili rijetki, stoga je neobično da je jedna od malobrojnih tiskanih glagoljskih knjiga upravo ritual (Tandarić 1993: 215). To je jedan od najranijih tiskanih rituala na Zapadu uopće (Tandarić 1993: 218). Senjski *Ritual* prema mišljenju stručnjaka nije prijevod nekoga otprije poznatog latinskog rituala jer poznatiji rituali izlaze nešto kasnije, već je nastavak domaće ritualne tradicije koja je poslužila temeljem za njegovo oblikovanje (Tandarić 1993: 215). No valja naglasiti da nema direktna predložka ni među domaćim rukopisnim ili tiskanim ritualima (Nazor 1971: 418). *Ritual* je liturgijski tekst koji sadrži: „pričest bolesnika, bolesničko pomazanje, preporuku duše na samrti, sprovod odraslih i sprovod djece, blagoslov vode na Veliku subotu i krštenje, molitve prigodom prvog striženja kose, blagoslov prstena s misom, molitve prigodom prvog striženja kose, blagoslov kuće, blagoslov soli i vode svake nedjelje, uskrсне blagoslove mlijeka i janjeta, blagoslov sočiva na Sv. Barbaru, blagoslov soli i zobi na Sv. Stjepana, blagoslov vina na Sv. Ivana, blagoslov svijeća na Svijećnicu, blagoslov voća na Sv. Blaža, blagoslov vode na Bogojavljenje“ (Tandarić 1993: 216–217). *Ritual* je opširno sastavljen od velika broja blagoslova, a neki od njih vrlo su rijetki i ne pojavljuju se u starijim tiskanim misalima ili brevijarima koji uključuju tu vrstu tekstova (usp. Tandarić 1993: 217). Može se zaključiti da su senjski priređivači pomno isplanirali sadržaj izdanja i htjeli su

uključiti što veći broj obrednih tekstova s kojima su bili upoznati. Veza između *Meštrije dobra umrtija* i *Rituala* prilično je jasna – *Meštريا* opisuje dramu smrtne borbe, a *Ritual* obrede koji se odnose na bolest, smrt i pokop.

Kao što smo ranije spomenuli, Ivan Berčić prvi je predstavio *Meštريا* *dobra umrtija s ritualom* hrvatskoj filološkoj javnosti. Opisuje je kao trebnik ili obrednik i prvi objavljuje pojedine odlomke u dvama izdanjima svoje čitanke staroslavenskoga jezika 1859. i 1864. godine (Eterović 2024b: 7). U radu *Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo* opisuje oblik i sadržaj svojega primjerka *Meštrije dobra umrtija s ritualom*. Godine 1849. bile su mu poslane knjige iz mjesta Brbinj na Dugom otoku, a među njima je pronašao i *Meštريا* (Eterović 2024b: 7). Usporedio ju je s tada već poznatim izdanjima *Naručnikom plebanuševim*, *Transitom svetoga Jerolima* i *Korizmenjakom* i zaključio da je tiskana u senjskoj glagoljskoj tiskari u drugoj fazi rada tiskare, najvjerojatnije nakon *Naručnika plebanuševa* 1507. godine (Eterović 2024b: 8). Petar Kolendić 1933. godine detaljnije opisuje sadržaj knjige. Potvrdio je Berčićevu pretpostavku o godini izdanja *Meštrije* analizirajući tipografske osobine i vodene znakove na papiru, ustanovio da je na prvih 27 listova riječ o doslovnu prijevodu latinskoga izdanja knjige *Ars bene moriendi* Erharda Ratdolta iz 1478. godine te je knjizi prvi nadjenulo ime (Eterović 2024b: 8–9).

Očuvana su samo dva primjerka *Meštrije dobra umrtija s ritualom*. Berčićev primjerak danas se čuva u Ruskoj nacionalnoj knjižnici u Sankt Peterburgu pod signaturom Berč. 7. U Rusiju je dospio 1874. godine s ostalim izdanjima iz zbirke Ivana Berčića (Nazor 2014: 223). Drugi se primjerak čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R II A – 16° – 7. Taj je primjerak pripadao Vjekoslavu Štefaniću. Dobio ga je od popa Vinka Premude u Baški na otoku Krku, a potom ga je ustupio Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (Nazor 2014: 223). Oba su sačuvana primjerka nepotpuna. Berčićev, potpuniji primjerak, obuhvaća listove 2r–7v i 9r–70 v, a Štefanićev 3r – 6v, 9r – 56v, 58r – 63v. Oba primjercima nedostaje početak, kraj i 8. list (Eterović, Kozak 2023: 83).

Jezik se *Meštrije dobra umrtija* i *Rituala* razlikuje. Anica Nazor smatra da je *Meštريا* doslovan prijevod s latinskoga jezika na čakavštinu s ponekim elementima crkvenoslavenskoga jezika (Nazor 1971: 423–424). Eduard Hercigonja također prijevod *Meštrije* ocjenjuje kao čakavštinu s elementima crkvenoslavenskoga jezika, odnosno riječ je o „narodnom jeziku“, a za *Ritual* kaže da čuva tradicionalnu, crkvenoslavensku književnojezičnu normu, ali ipak uz utjecaj „živa jezika, senjske, ikavsko-ekavske, čakavštine – poglavito na fonološkoj (žd > j, ê > i/e), ali i na morfonološkoj razini i u leksiku“ (Hercigonja 1975: 230 – 231). Objašnjava da

je ta razlika u jeziku uvjetovana različitom funkcijom tekstova – *Meštija* je neliturgijski spis i za takve je tekstove uobičajeno da su pisani narodnim jezikom u kasnome srednjovjekovlju, a liturgijski tekstovi poput *Rituala* uvijek slijede tradiciju pisanja na crkvenoslavenskom jeziku (Hercigonja 1975: 231). Josip Leonard Tandarić piše da razlika u jeziku *Meštije* i *Rituala* pokazuje da su „glagoljaši i u ranim tiskanim djelima poštivali naslijeđenu razliku između liturgijskih i neliturgijskih djela“ (Tandarić 1993: 218). Ipak, Tandarić naglašava da senjska liturgijska izdanja, iako pisana crkvenoslavenskim jezikom, pokazuju više blizine prema narodnom hrvatskom jeziku negoli je to u prvotisku *Misala* iz 1483. godine (Tandarić 1993: 218). Andrej Kruming također ističe razliku u jeziku *Meštije* i *Rituala* – *Meštija* je pisana hrvatskim jezikom, a *Ritual* crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije (Kruming 1998: 67). Marija-Ana Dürriegl slaže se sa svim rečenim: „jezik teksta senjske *Meštije* jest čakavština, s rijetkim elementima crkvenoslavenskoga – po tome je tipičan primjer neliturgijskih knjiga zreloga srednjovjekovlja“ (Dürriegl 2008: 32). Senjski je *Ritual* uključen u izvore *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, a *Meštija*, s druge strane, do današnjeg dana nije ušla u izvore nijednoga hrvatskog povijesnog rječnika i tek treba proći leksikografsku obradu (Eterović 2024b: 12). Opširnijih studija o jezičnim osobitostima *Meštije dobra umrtija s ritualom* dosad nije bilo. Anica Nazor 1971. godine donosi kratak pregled osnovnih fonoloških i morfoloških značajki *Meštije* u svojoj raspravi o jeziku senjskih neliturgijskih izdanja, jedinoj sintetskoj raspravi o toj temi (Nazor 1971). Od novijih radova ističu se Vera Blažević Krezić i Dorotea Čorak koje se proučile fonološke i leksičko-semantičke značajke *Meštije* kao predložak u visokoškolskoj nastavi povijesti hrvatskoga književnog jezika (2024), i Ivana Eterović koja je analizirala sintaksu participâ u senjskim izdanjima, između ostaloga i u *Meštiji* i *Ritualu* (2024a). Sve do 2024. godine nije objavljena ni transliteracija ni transkripcija ovoga senjskog izdanja (v. Eterović, Kovač 2024).

4. Refleks jata (ê)

Samoglasnik *ê* (jat) označava se u glagoljici grafemom ѣ. On je jedan od jedanaest vokala kasnoga praslavenskog jezika (Damjanović 2005: 56). Praindoeuropski jezik iz kojega se razvio praslavenski jezik imao je samoglasnički sustav koji se temeljio na opoziciji između dugih i kratkih vokala (\bar{a} : \check{a} , \bar{o} : \check{o} , \bar{u} : \check{u} , \bar{e} : \check{e} , \bar{i} : \check{i}). U posljednjoj fazi praslavenskoga jezika kvantitativne razlike prešle su u kvalitativne, stoga je od deset praindoeuropskih vokala nastalo osam praslavenskih: *a* (< \bar{a} , \bar{o}), *y* (< \bar{u}), *ê* (< \bar{e}), *i* (< \bar{i}), *o* (< \check{a} , \check{o}), *ɔ* (< \check{u}), *ɐ* (< \check{i}), *e* (< \check{e}).

Vokali *a, y, ê, i* bili su dugi, a vokali *o, e, ѿ, ѡ* kratki (Damjanović 2005: 56–57). Djelovanjem zakona otvorenih slogova i drugih glasovnih zakonitosti samoglasničkom sustavu praslavenskoga jezika dodani su vokali *u, ę, ǫ* (Damjanović 2005: 59). Fonem jat /ê/ pripadao je vokalima prednje artikulacije između glasova /e/ i /a/. Fonetska mu je vrijednos stoga bila [ɛ̞ä] s varijacijama koje su zavisile od fonološkoga okružja i položaja u riječi (Lukežić 1990: 11). Jat /ê/ je bio prednji usnjeni vokal, a njegov stražnji usnjeni parnjak bio je /a/.

Iz praslavenskoga jezika razvili su se svi živi i mrtvi slavenski jezici, a svaki od njih razvijao se zasebno u skladu s vlastitim zakonitostima nakon dezintegracije praslavenskoga jezika. Slijedeći praslavensko jezično nasljeđe, svaki je slavenski jezik oblikovao vlastitu dijakronijsku vertikalnu (Lukežić 1990: 11). Starohrvatski se jezik razvijao na zapadu novoga prostora naseljenog južnim Slavenima. I on je postupno mijenjao praslavensko nasljeđe – težio je rasterećenju broja jezičnih jedinica i njihovih opreka. No artikulacijsko mjesto jata /ê/ i njegove fonetske realizacije ostali su neizmijenjeni (Lukežić 1990: 11). Uslijed tendencije rasterećenja jezičnih jedinica jat je u razdoblju od sredine 11. do kraja 12. stoljeća izgubio svoj parnjak /a/,¹ istisnut je sa svojega dotadašnjeg artikulacijskog mjesta ojačanim šva² i postavljen u artikulacijski prostor između vokala /e/ i vokala /i/ (Lukežić 1990: 11). Tada mu je fonetska vrijednost bila zatvoreno *e* [ɛ]. U sljedećoj fazi jezičnoga razvoja između sredine 13. i kraja 14. stoljeća jat (*ê*) je defonemiziran i izjednačen s glasovima u svojem najbližem artikulacijskom susjedstvu ili s njihovim kombinacijama (Lukežić 1990: 12). Upravo je taj čin eliminacije fonema /ê/, i posljedično njegovi različiti refleksi, snažno utjecao na procese međudijalektalne, ali i međujezične diferencijacije i razdiobe. Svi refleksi jata (*ê*) kreću se u vrijednosti zatvorenoga *ɛ*, odnosno u rasponu od *e* i *i*, a unutar jednoga govora mogao se reflektirati samo na jedan ili više načina. Tako se jat (*ê*) zamjenjivao vokalom *e* (*ê* > *e*), vokalom *i* (*ê* > *i*), i vokalom *i* i vokalom *e* (*ê* > *i, e*), spojevima vokala *i* i *e* (*ê* > *je*, ili *ê* > *ije, je*), ili kombinacijom vokala *i* i spoja vokala *i* i *e* (*ê* > *i, je*) (Lukežić 1990: 12). Na dvojne reflekse jata (*ê*) unutar istoga govora, osim fiksacije osciliranja između vokala *e* i *i*, utjecali su i kvantiteta i fonološko okružje.

Na veliku je dijelu čakavskoga govornog područja zabilježeno postojanje dvojake zamjene jata (*ê*), pa se tako unutar istoga jezičnog sustava pojavljuju fonacijske varijante: *ê* >

¹ U izgovoru /ê/ koji je prvotno bio [ɛ̞ä] procesom asimilacije prevladao je prvi element – ɛ (Lukežić 1990: 11).

² Šva je starohrvatski poluglas (*ə*) nastao artikulacijskim izjednačavanjem praslavenskih poluglasova jora (*ъ*) i jera (*ь*). Šva prethodi potpunoj eliminaciji poluglasova iz hrvatskoga jezika mehanizmom pune vokalizacije u jakim pozicijama i mehanizmom redukcije u slabim pozicijama (Lukežić 1990: 11).

i, e (Lukežić 1990: 12). Ta je pojava pokrenula čitav niz rasprava o genezi navedenoga jezičnog fenomena. O problematici jata (*ê*) u čakavskom su narječju pisali brojni znanstvenici: V. Jagić, M. Kušar, M. Rešetar, A. Leskien, I. Milčetić, R. Strohal, A. Belić, J. Ivšić, G. Ružičić, M. Małecki, N. Van Wijk, A. M. Seliščev, F. Ramovš, V. Jakić-Cestarić, S. Pavičić, S. Manojlović, J. Hamm, P. Ivić, B. Finka, A. Šojat, M. Samilov, M. Moguš, D. Brozović, Z. Junković i dr. (Hercigonja 2004: 431–432). Pojavile su se razne oprečne teorije, od Jagićeve teorije o arhaičnom općečakavskom, zatvorenom *e* koje je omogućavalo razvoj u smjeru refleksa *i*, preko „migracijske teorije“ koja pojavu objašnjava mehaničkim miješanjem govornika ikavaca s govornicima ekavcima, do teorije o utjecaju drugih sustava, teorije o etimologiji i teze o dvojakoj fonaciji *ê* kao posljedice djelovanja akcenta (Hercigonja 2004: 431–433). Sve su navedene teorije među znanstvenom zajednicom u današnje doba odbačene, a opće je prihvaćeno objašnjenje ove pojave jezičnom zakonitošću proizašlom iz vokalske infleksije (Hercigonja 2004: 432–433). Reflektiranje jata *ê > i, e* primarni je, specifični proces na čakavskom području proizašao iz osobitih fonetskih zakonitosti čija su pravila utvrdili L. Jakubinskij i K. H. Meyer 20-ih godina 20. stoljeća (Hercigonja 2004: 432). L. Jakubinskij proučavao je jezičnu građu o govoru Novog Vinodolskog, a K. H. Meyer istraživao je na terenu govore otoka Krka, kada su gotovo u isto vrijeme, neovisno jedan o drugome, došli do istih zaključaka, odnosno do pravila kojim se danas služi, uz eventualne nadopune i modifikacije, većina istraživača čakavskoga narječja (Lukežić 1990: 12). To se pravilo u znanosti naziva *pravilo Jakubinskoga i Meyera*. Govori u kojima se jat (*ê*) zamjenjuje glasom *i* ili *e* nazivaju se *ikavsko-ekavskim govorima*, a zakonitosti dvojakoga reflektiranja jata u njima mogu se objasniti pravilom Jakubinskoga i Meyera.

Prilagodljivost artikulacije jata (*ê*) fonološkom okružju temelj je pravila Jakubinskoga i Meyera (Lukežić 1990: 12). Dvojaka fonacija *ê* objašnjava se ovisno o kombinaciji vokala i konsonanta koji su slijedili iza njega. Prvi dio pravila sadrži normativnu skalu za ikavski refleks, a drugi dio pravila za ekavski refleks:³

A (*ê > i*)

Jat *ê* se realizira kao *i* u sljedećim pozicijama:

- a) na početku riječi (+ protetsko *j*, osim u slučajevima kada *j + ê* nije *ja*)
- b) ispred velarnih konsonanata *k, g, h*

³ Donosimo razradu pravila Jakubinskoga i Meyera koju je načinio E. Hercigonja (2004: 437–474).

- c) ispred starih *c, č, ć, (šć)* – isto ispred *ć* nastalog od *kt* + prednjojezični vokal – *ž, š, j* (i palatala nastalih od *k, g, h*)
- d) ispred konsonanata *b, p, m, v*
- e) ispred konsonanata *d, t, z, s, l, n, r* + prednjojezični vokal (*e, ê, ě, b, i*)

B (*ê > e*)

Jat *ê* se realizira kao *e* u sljedećim pozicijama:

- f) ispred konsonanata *d, t, z, s, l, n, r* + stražnjojezični vokal (*a, o, u, o, y, v*)
- g) ispred konsonantskih skupina *st, zd* (+ stražnjojezični vokal), *C⁴ n/m* i *C l, z, v, r*

Refleks je jata po pravilu Jakubinskoga i Meyera potvrđen u sedamstogodišnjem rasponu tekstova zapisanih početkom 14. stoljeća do terenskih istraživanja živih čakavskih govora u 20. stoljeću što svjedoči o otpornosti te pojave kroz vrijeme (Lukežić 1990: 14). Stvarno stanje refleksa jata u govorima 14., 15. i 16. stoljeća najbolje ilustriraju javnopravni dokumenti pisani narodnim jezikom, iako se brojne potvrde mogu pronaći i u neliturgijskim tekstovima, a djelomično i u liturgijskim. Neliturgijski tekstovi pisani su narodnim jezikom (čakavštinom), ali uvijek uz određen omjer elemenata crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, stoga sve pojave iz narodnoga govora u njima nisu zabilježene. Liturgijski tekstovi pisani su crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije te oni nesustavno i usputno evidentiraju jezično stanje živih govora vremena u kojem su nastali (Lukežić 1990: 14). U toj se vrsti tekstova, pisanoj glagoljicom, često pojavljuje i grafem jat (*ê*) s kojim istraživači moraju biti oprezni.⁵ Iako su javnopravni dokumenti najpouzdaniji izvor za proučavanje stanja u narodnim govorima, svakako treba uzeti u obzir da su i oni pisani službenim stilom, stoga ne mogu biti „ogledalom živoga narodnog govora“, ali mogu pružiti bitne informacije o gramatičkoj strukturi (Lukežić 1990: 14).

Refleks je jata zadan polaznim oblikom određene riječi i ne mijenja se više u drugim oblicima iste riječi ni u riječima izvedenim iz osnove, bez obzira na promjenu okružja iza *ê* u ostalim oblicima paradigme ili u motivaciji (Lukežić 1990: 13). Polazni je oblik imenica nominativ jednine, pridjeva nominativ jednine muškoga roda, a glagola infinitiv. Iako je pravilo

⁴ C = konsonant

⁵ E. Hercigonja upozorava da se u literaturi pri analizi uzimaju u obzir i primjeri s *ê* i svrstavaju među slučajeve s refleksom *e* što nije točno. Nije sigurno da je pisac svaki put upotrebljavajući grafem *ê* uvijek i isključivo mislio na *e*, stoga bi takve primjere pri analizi teksta s ikavsko-ekavskoga područja ispravno bilo ne uključivati u razmatranje, ili ih eventualno komentirati zasebno (Hercigonja 2004: 435).

Jakubinskoga i Meyera potvrđeno u mnogobrojnim istraživanjima, uvijek postoje pojedini primjeri riječi koji od navedenoga pravila odstupaju, pa tako umjesto ikavskoga refleksa imamo ekavski i obrnuto. Oblici s fonacijom $\acute{e} > i/e$ izvedeni prema pravilima Jakubinskij-Meyerove skale nazivaju se *varijante*, a oblici s refleksima jata koji odstupaju od tih pravila nazivaju se *dublete* (Hercigonja 2004: 435). Razlozi odstupanja od prvotno ustanovljenih refleksa jata mogu biti: a) *unutarnji* (djelovanje analogija, sustavske, strukturne promjene, morfološka previranja), b) *vanjski* (djelovanje tradicionalnoga, crkvenoslavenskoga književnoga jezika, utjecaj kajkavštine ili drugih neikavsko-ekavskih čakavskih govora) (Hercigonja 2004: 435–436). U oscilaciji fonacijskih dubleta u tekstovima iz 14. i 15. stoljeća, ali i u suvremenim ikavsko-ekavskim govorima, primjećuje se prevaga ekavizama u smjeru sjeverozapada, a ikavizama u smjeru jugoistoka (Hercigonja 2004: 436).

Danas se čakavskim narječjem govori uglavnom u cjelini (uz izuzetke) na hrvatskim otocima od Lastova i Korčule do Krka, u hrvatskom dijelu Istre, u dalmatinskom obalnom području od Privlake i Novigrada kod Zadra do Cetine, na zapadnom dijelu Pelješca, u Lici u Otočcu i njegovoj okolici te u nekoliko mjesta u gospićkoj okolici, u Gorskom kotaru u ogulinsko-dugoreškom području, Brestovoj Dragi i Vrbovskom, u Žumberku, ali i izvan granica Republike Hrvatske u mjestima naseljenim hrvatskim iseljenicima u Austriji, Mađarskoj, Slovačkoj i Sloveniji.⁶ U srednjem je vijeku čakavština zauzimala mnogo veće područje nego danas, premda nije lako precizno joj odrediti granice zbog npr. idioma prijelaznoga tipa (Lisac 2009: 16). Okvirno je čakavština graničila sa slovenskim jezikom kao i danas, a svi su Hrvati u Istri bili čakavci. Granica je išla prilično južnije od Kupe, prostirala se od ušća Kupe u Savu kod Siska do ušća Une u Savu kod Jasenovca do predjela južno od Save. Čakavsko-zapadnoštokavska granica nije bila oštra, a protezala se otprilike istočno od Une, zatim preko Dinare, uz izbijanje na more istočno od Cetine. Otoci su većinom bili čakavski kao i danas (Lisac 2009: 16). Glavni je kriterij klasifikacije čakavskoga narječja upravo refleks jata (uz suglasnički kriterij i prozodiju). Stoga čakavsko narječje možemo podijeliti na sljedeće dijalekte: buzetski dijalekt (čuva zatvoreno *e*, tj. jat), jugozapadni istarski dijalekt (ikavski), sjevernočakavski dijalekt (ekavski), srednočakavski dijalekt (ikavsko-ekavski), južnočakavski dijalekt (ikavski), lastovska oaza (jekavska) (Lisac 2009: 30). Iz navedene podjele uočava se da ikavsko-ekavski govori pripadaju upravo srednočakavskom dijalektu. U prošlosti se prostirao na većem teritoriju nego danas, ali smanjen je migracijama. Teritorijalnu

⁶ Detaljniji prikaz v. Lisac (2009: 15).

rasprostranjenost suvremenih ikavsko-ekavskih govora precizno je prikazala Iva Lukežić, a mi ćemo ovdje navesti samo glavna okvirna područja: otok Krk, otok Lošinj i okolni otoci, otok Rab, otok Pag, zadarski otoci (Dugi otok, Ugljan, sjeverni dio Pašmana, Olib, Silba i dr.), kopneni dio sjevernoga hrvatskog primorja (Senj, mjesta u crikveničkoj i riječkoj općini poput Novog Vinodolskog, Selca, Bribira itd.), Opatijski kras, unutrašnjost istarskoga poluotoka (labinska i pazinska općina), Gorski kotar (delnička općina i općina Vrbovsko), pokupsko, prikupsko i žumberačko područje (dugoreška općina, jastrebarska općina, samoborska općina, karlovačka općina, ozaljska općina), granično područje između Gorskoga kotara i Like (ogulinska općina), Lika (otočačka općina i gospićka općina), područja izvan Republike Hrvatske (gradišćansko područje, moravsko područje) (Lukežić 1990: 19–29). Istraživačica srednjočakavskoga dijalekta Iva Lukežić podijelila ga je na tri poddijalekta: *primorski poddijalekt* (jezično konzervativan), *kontinentalni poddijalekt* (ekstenzivno evolutivnih jezičnih crta) i *rubni poddijalekt* (objedinjuje i konzervativizam i evolutivnost) (Lukežić 1990: 105). Rubni je poddijalekt glavni predstavnik ikavsko-ekavskoga dijalekta, a njegovim središtem smatra se upravo grad Senj.

4.1. Refleks jata (ê) u izdanjima senjske glagoljske tiskare

Jezik izdanja senjske glagoljske tiskare do danas nije primjereno istražen, uz iznimku *Korizmenjaka* čija je sustavna istraživanja proveo Boris Kuzmić (2002, 2008). Kao što smo već spomenuli, Anica Nazor autorica je jedinoga sintetskog prikaza jezika neliturgijskih izdanja senjske tiskare (Nazor 1971: 428–442). U njemu iznosi opći pregled osnovnih jezičnih značajki na razini pisma, fonologije i morfologije. Predstavila je jezik *Spovidi općene, Meštrije dobra umrtija, Transita svetoga Jerolima* i *Korizmenjaka*. U svoju analizu, zbog prostornog ograničenja, nije uključila *Naručnik plebanušev* i *Mirakule Slavne Deve Marije*, ali navodi da se njihov jezik ne razlikuje od jezika analiziranih izdanja (Nazor 1971: 429).

Nazor između ostaloga obrađuje i refleks jata u proučavanim izdanjima (Nazor 1971: 430). Primjećuje da se jat dvostruko reflektira u riječima istoga korijena, tj. kao *i* i kao *e*, a u ponekim primjerima pojavljuje se i znak za jat (ê): *naslidovati* 271 / *nasledovati* 31, 34, 46 itd. / *naslêdovati* 60, 150 (*Transit*); *imiti* 22 / *imeti* 30, *trpilъ* 28 / *trpel* 51 (*Meštrija*) i dr. (Nazor 1971: 430). U nekim primjerima na mjestu izvornoga *e* piše se jat (ê). Navodi da se jat u senjskim izdanjima reflektira po pravilu Jakubinskoga i Meyera jednako kao i u senjskim ispravama iz 15. i 16. stoljeća, a po tom su pravilu i refleksi u današnjem senjskom govoru (Nazor 1971: 430). Dvostruki je refleks jata karakterističan za srednjočakavski dijalekt koji se

po njemu naziva i ikavsko-ekavski dijalekt, stoga Nazor zaključuje da je u osnovi jezika senjskih neliturgijskih izdanja srednjočakavski dijalekt, na području kojega se i nalazi Senj, a to potvrđuju i druge jezične crte (Nazor 1971: 431). Na kraju rasprave Nazor nabraja elemente crkvenoslavenskoga jezika (između ostaloga to je grafem jat koji u nekim primjerima dolazi na svojem izvornom mjestu, na mjestu izvornoga *e*, a njime se najčešće bilježi i glasovna grupa *ja* na početku riječi i iza samoglasnika) koji se prožimaju s čakavštinom koja čini osnovu senjskih neliturgijskih izdanja (Nazor 1971: 440–442).

Boris Kuzmić o jeziku *Korizmenjaka* kaže „pisan je čakavsko-crkvenoslavenskim amalgamom u kojem prevladava čakavski sloj na svim jezičnim razinama“ (Kuzmić 2002: 99). Fonološka i morfološka obilježja tipična za crkvenoslavenski jezik ostvaruju se pretežno u biblijskom, općepoznatom kontekstu, a prevoditelji za njima posežu kada žele svoj jezični izraz učiniti bogatijim (Kuzmić 2002: 99). Što se jata tiče, Kuzmić primjećuje da se u korijensko-leksičkim morfemima jat reflektira ikavsko-ekavski u tri karakteristične situacije: a) u skladu s pravilom Jakubinskoga i Meyera, npr. *crikvi* 10l, *griha* 9d, *miseca* 41l; b) u dvosmjernom otklonu od navedenog pravila, *i* umjesto *e < ê*, npr. *promina* 44d, *svita* 5d, *pripovidati* 6l, ili *e* umjesto *i < ê*, npr. *besi* 103l, *seme* 29d, *večna* 2l; c) jat se u dvjema riječima sa zajedničkim korijenom, a u istoj glasovnoj okolini, reflektira ikavsko-ekavski s dominantnim ekavizmom koji nije u skladu s pravilom Jakubinskoga i Meyera, *vikuvečne* 44l / *veki* 14l (Kuzmić 2002: 90). Svi se otkloni od pravila Jakubinskoga i Meyera u *Korizmenjaku* dosljedno provode bez ikakva supostojanja obaju refleksa jata. U prefiksima se *nê-/prê-* i u nastavcima jat reflektira u skladu s pravilom Jakubinskoga i Meyera, npr. *nigda* 46d, *prelipa* 2l; *doli* 24d, *odiste* 16l (uz iznimke: *v kapernaume* 9d, *va oblacheb* 32d, *v ričeh* 120d, *na živote* 29) (Kuzmić 2002: 90). Ikavsko-ekavski refleks jata, zaključuje Kuzmić, odlika je čakavskoga sloja jezika *Korizmenjaka* (Kuzmić 2002: 99). U svojoj drugoj studiji Kuzmić uspoređuje jezične značajke *Korizmenjaka* (koji se uvjetno rečeno može izjednačiti s ondašnjim senjskim govorom, „stilizirana senjska čakavica“) i današnjega senjskog govora s naglaskom na one fonološke i morfološke značajke kojih danas više nema među govornicima Senja (Kuzmić 2008: 47–48). Promjena refleksa jata javlja se u nastavcima. U današnjem senjskom govoru imenice m. i sr. r. u L jd. imaju nastavak *-u*, dok u *Korizmenjaka* nalazimo i nastavke *-i/-e (< -ê)*, npr. *v kapernaume* 9d, *na živote* 29d, *deli* 14d, *pismi* 1l, *pismu* 1l, 24d (Kuzmić 2008: 51). U *Korizmenjaku* za L mn. nalazimo nastavke *-ih/-eh/-i*, npr. *atih* 84d, 84l, *oblacheb* 32d, *grisi* 61d, 115l, u odnosu na današnje stanje gdje imamo nastavke *-in/-iman* (Kuzmić 2008: 51).

Vera Blažević Krezić i Mirjana Crnić Novosel analizirale su jezične karakteristike *Naručnika plebanuševa*, *Mirakula Slavne Deve Marije* i *Korizmenjaka* (2023). Analizirane su značajke potvrdile da je velik broj obilježja svojstven čakavskom narječju, ali prisutni su i elementi crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije što pokazuje čuvanje knjiške tradicije (Blažević Krezić, Crnić Novosel 2023: 227). U svojoj analizi pronalaze primjere u kojima se jat reflektira u skladu s pravilom Jakubinskoga i Meyera, ali i poneki slučaj otklona od pravila. Njihov korpus uključuje primjere: a) u kojima se jat reflektira kao *e*, npr. *delъ* (150), *korenъ* (8) (*Mirakuli*), *besedu* (13b) (*Korizmenjak*), *lenostъ* (41r) (*Naručnik*); b) u kojima se jat reflektira kao *i*, npr. *človikъ* (7) (*Mirakuli*), *ditcu* (49a) (*Korizmenjak*), *kripostъ* (7r) (*Naručnik*); c) u kojima se jat reflektira kao *i* i kao *e* u istim riječima, npr. *vidilъ* (103) / *videlъ* (120) (*Mirakuli*), *zapovedi* (25a) / *zapovidi* (27b) (*Korizmenjak*) (Blažević Krezić, Crnić Novosel 2023: 234–235). Također navode primjere u kojima se jat pojavljuje na mjestu izvornoga *e* i *i*, npr. *aměň* (157), *něgo* (80) (*Mirakuli*); kao *i* u posuđenicama, npr. *dešpěranъ* (15) / *dišperani* (16) (*Mirakuli*) (Blažević Krezić, Crnić Novosel 2023: 235). Jat se pojavljuje i na mjestu *ę* (*ę* > *e* > *ê*): *opěť* (74), *proklěti* (71) (*Mirakuli*), *rědovnikъ* (42r) (*Naručnik*) (Blažević Krezić, Crnić Novosel 2023: 235).

Mirjana Crnić Novosel i Ivana Eterović u uvodnoj studiji latiničkoga prijepisa *Mirakula Slavne Deve Marije* proučavaju jezična obilježja navedenoga izdanja (2023). Primjećuju da je refleks jata u *Mirakulima* u skladu s pravilom Jakubinskoga i Meyera, sa zabilježenim odstupanjima od normativa zadanoga pravila (Crnić Novosel, Eterović 2023: 18). Ekavski odraz jata bilježi se u očekivanim leksičkim morfemima, prefiksu *prê-* i prijedlogu *prêd* te u sakralno motiviranim leksemima: *besedah* 33, *delo* 7, *mesto* 24 (uz *město* 34); *predraga* 69, *predъ* 72; *deva* 95, *veki* 102 i dr. (Crnić Novosel, Eterović 2023: 18). Ikavski odraz jata bilježi se u sljedećim očekivanim leksičkim i tvorbenim morfemima: *človikъ* 7, *dite* 157, *grihъ* 126 (uz *grěha* 90), *sniga* 67, *svitlo* 154, *zviri* 29 i dr. (Crnić Novosel, Eterović 2023: 18–19). U svim gramatičkim kategorijama nastavci imaju ikavski odraz jata osim u L jd. m. i s. r. imenica gdje prevladava noviji morfem *-u* (Crnić Novosel, Eterović 2023: 20). Ovjereni su i dvojaki refleksi jata u istim primjerima: *viditi* 19 / *videti* 63 (uz *viděti* 121), *zapovidъ* 21 / *zapovedъ* 21, s prevagom ikavskoga refleksa u svim primjerima (Crnić Novosel, Eterović 2023: 20). U određenom broju primjera čuva se grafem *ê*: *tělo* 11, *děva* 16, *cělъ* 40, *cvěť* 40 i dr. (Crnić Novosel, Eterović 2023: 20). Grafem *ê* pojavljuje se i na mjestu izvornoga *e* (uz paralelne primjere s *e/i*) te u posuđenicama: *věliku* 109, *aměň* 158; *děvocationomъ* 111 / *devocationomъ* 58 i dr. (Crnić Novosel, Eterović 2023: 21).

Vera Blažević Krezić i Dorotea Čorak analiziraju *Meštriju dobra umrtija* u visokoškolskoj nastavi povijesti hrvatskoga književnog jezika, s naglaskom na fonološke i leksičko-semantičke značajke (2024). Osvrću se i na refleks jata u prvom dijelu knjige, odnosno samo u *Meštriji*. Pronalaze otprilike 30 potvrda ekavskoga i oko 40 potvrda ikavskoga refleksa u sredini riječi (Blažević Krezić, Čorak 2024: 28). Ekavski se refleks bilježi u primjerima: *delomъ* (20v), *tela* (22r), *veru* (21r), *celu* (21r), *večnu* (21r), *devo* (21v), *veki* (23r); a ikavski u primjerima: *potribe* (20r), *vrime* (20r), *umriti* (20r), *človikom* (20v), *sagriši* (20v), *svita* (20v), *svitla* (21v) (Blažević Krezić, Čorak 2024: 28). Pojavljuje se i dvojaki refleks jata u istim primjerima: *imil* (19v) / *imelb* (15r), *bolezni* (17v) / *bolizni* (8r) (Blažević Krezić, Čorak 2024: 28). U određenim primjerima pojavljuje se i grafem *ê* uz refleks *e*: *pred'* (24r) / *prêd* (24r), *telo* (22r) / *têlo* (26r) (Blažević Krezić, Čorak 2024: 28). Grafem jat (*ê*) javlja se i na mjestu etimološkoga *e*: *našêgo* (21r), *rêči* (5r), *budê* (6r), *po nêm* (7v), *nêrazumno* (9r), *vêlika* (9r), *nêmu* (21r), *têbe* (23v), *živêši* (25v).

5. Analiza refleksa jata u *Meštriji dobra umrtija s ritualom*

Središnje mjesto u diplomskome radu zauzima analiza refleksa jata u izdanju senjske glagoljske tiskare *Meštrija dobra umrtija s ritualom*. Usredotočili smo se samo na korijenske morfeme u kojima se nalazio jat. Prilikom istraživanja refleksa jata služili smo se latiničkim prijepisom⁷ zagrebačkoga primjerka koji su uredili Ivana Eterović i Juraj Matej Kovač (2024). Zagrebački primjerak *Meštrije* dopunjen je listovima koji mu nedostaju, a nalaze se u Berčićevu primjerku iz Sankt Peterburga. To su listovi: 2r, 2v, 7r, 7v, 57r, 57v, 63v, 64r, 64v, 65r, 65v, 66r, 66v, 67r, 67v, 68r, 68v, 69r, 69v, 70r, 70v (Eterović, Kozak 2023: 84). Listovi 1 i 8 te svi listovi od 71. nadalje nisu sačuvani ni u jednom primjerku. Prikupljeni korpus donosimo u dvjema tablicama niže. Jedna tablica posvećena je *Meštriji dobra umrtija* (2r–27v), a druga tablica *Ritualu* (27v–70v). Korpus smo odlučili razlomiti na dva dijela zato što se jezik *Meštrije* i *Rituala* razlikuje, kao što smo već spomenuli u ranijim poglavljima. *Meštrija dobra umrtija* pisana je čakavštinom (ikavsko-ekavskoga tipa) s elementima crkvenoslavenskoga jezika, a *Ritual* crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije, premda u njemu također pronalazimo odraze čakavštine.

⁷ O načelima transliteracije v. Eterović 2024b.

5.1. Meštija dobra umrtija

Korijen		ê	i	e
bêg-			<i>ubignuti</i> [4r], <i>biži</i> [19r], <i>odbignetъ</i> [23v]	<i>pribežiće</i> [15r], <i>ubegnutie</i> [15r]
besêd-			<i>beside</i> [15v]	<i>besedu</i> [12v, 13v, 20v], <i>besedami</i> [18v, 19r]
brêm-			<i>brimêna</i> [3r]	
cêl-	'cio'			<i>celo</i> [12v, 18r], <i>celu</i> [21r]
	'cjelov'			<i>celovu</i> [7r], <i>celovomъ</i> [21r]
cên-			<i>procinit</i> [2r], <i>procinitъ</i> [7r], <i>procineniê</i> [12r], <i>procinuûci</i> [13r], <i>procinui</i> [13r], <i>procinet</i> [19r]	<i>cenu</i> [14v], <i>precennoû</i> [25v], <i>neprecennu</i> [26v], <i>neprêcen'noû</i> [26v]
crêkv-			<i>crikvê</i> [2v], <i>crikve</i> [5r, 11v, 12r, 17v], <i>crikvene</i> [16v], <i>crikvenoga</i> [23r], <i>crikvi</i> [27r]	
človêk-			<i>človikъ</i> [9r], <i>človičastvi</i> [22r]	
dêl- 'djelo'				<i>dela</i> [5v], <i>delъ</i> [9v, 20v, 27r], <i>delomъ</i> [11v, 12v, 20v], <i>delo</i> [13v], <i>delu</i> [17v], <i>deli</i> [25r]
dêl- 'dio'		<i>dêli</i> [2r], <i>dêlъ</i> [4v, 13v, 20r]		<i>del</i> [2v], <i>delъ</i> [10v, 15v], <i>delu</i> [17v]
dêv-		<i>dêv</i> [5v]		<i>devi</i> [21v], <i>devo</i> [21v], <i>devъ</i> [23v]
gnêv-				<i>gnevomъ</i> [11v]
grêh-			<i>grišnikovъ</i> [2v, 7v, 15r, 26r], <i>grišnikъ</i> [3r, 6v, 7r, 10v, 14v],	

		<i>grihe</i> [6r, 6v, 9r, 10r, 14v, 16v, 21r, 23r, 25v, 26r, 26v], <i>grihovъ</i> [6r, 12r, 13v, 21r, 23r, 24r, 25v], <i>grišnice</i> [7r], <i>grišniku</i> [9v], <i>sagrišiti</i> [12v], <i>grišnika</i> [14r], <i>grišnikov'</i> [15r], <i>grihê</i> [15r], <i>griha</i> [16v], <i>sagriši</i> [20v], <i>grišnici</i> [23v]	
krêp-	<i>krêpiti</i> [5v]	<i>pokriplên'ê</i> [2r], <i>pokriplênie</i> [2r], <i>kripostъ</i> [4v, 7r, 14v, 15v], <i>kripko</i> [5r, 10v, 15r, 17v, 21v], <i>ukripit</i> [5v], <i>kripakъ</i> [9r, 17v], <i>kriposti</i> [10v, 14v, 22r], <i>pokripi</i> [11r], <i>kripostû</i> [14v], <i>pokriplen'ê</i> [15v], <i>pokriplûûçi</i> [20r]	
lêk-		<i>zličiti</i> [6v], <i>likaru</i> [16v], <i>likariû</i> [16v]	
lêp-		<i>lipimi</i> [18v]	
lêt-			<i>leta</i> [3v]
mên-		<i>promin<i>ti</i> [3v], <i>preminivši</i> [15v]	<i>promeniti</i> [15v]
mêr-		<i>promiret</i> [19r]	<i>smereno</i> [6v], <i>neizmerna</i> [14r], <i>smereniû</i> [23r]
mêst-			<i>mestiĥъ</i> [25r]
mrê-		<i>umriti</i> [3v, 4r, 5r, 7v, 9v, 10r, 16r, 18v, 19r, 20r, 20v, 26r, 27v]	
pês-			<i>peska</i> [6v]

prêd-	<i>prêd'</i> [2v], <i>prêd</i> [24r]	<i>napridь</i> [20r]	<i>pred</i> [5v, 15v, 18r, 24v, 27r], <i>pred'</i> [7r, 9r, 18v, 24r, 25r], <i>predь</i> [21v, 23v]
rêč-		<i>ričь</i> [18r]	
rêd-	<i>rêtkokratъ</i> [15v]		<i>retko</i> [17r]
rêš-		<i>odriši</i> [20v]	<i>razdrešiti</i> [4v]
sêd-			<i>zasedan'i</i> [15r]
slêd-			<i>sledečihъ</i> [3r, 13v], <i>sledečih</i> [5r], <i>nasleduetъ</i> [5r], <i>nasledui</i> [9v], <i>nasledovaniemъ</i> [10v], <i>slede</i> [10v], <i>posledovati</i> [12v], <i>sledeče</i> [14r, 20r], <i>sledeče</i> [20r], <i>nasleduû</i> [25v], <i>nasledovan'e</i> [27r]
spêh-			<i>prospešna</i> [3v]
svêt-'svjetlo'		<i>prosvičeno</i> [12r], <i>svitli</i> [15v, 23v], <i>svitla</i> [21v], <i>svitlostъ</i> [21v], <i>svitlihъ</i> [23v], <i>svitalъ</i> [25r]	<i>svetliše</i> [16r]
svêt-'svijet'		<i>svitovnim'</i> [2r], <i>svita</i> [3v, 16r, 20v, 27r], <i>svitovni</i> [4r, 10r, 11v], <i>svitu</i> [6v], <i>svitovnihъ</i> [9v], <i>svitovnimi</i> [20r], <i>svitъ</i> [25v]	
têh-		<i>utišen'e</i> [6r, 11r], <i>neutišenoï</i> [14r], <i>utišen'emъ</i> [22v]	<i>utešeniû</i> [17r]
têl-	<i>têla</i> [26r]		<i>tela</i> [2v, 3r, 6r, 7r, 7v, 14v, 16r, 20v, 22r, 26r], <i>telesne</i> [3r], <i>teli</i> [6r],

			<i>telesniĥ</i> [9v], <i>telesna</i> [9v, 16r], <i>telesni</i> [10r, 12v], <i>telesnima</i> [14r], <i>telesnu</i> [16v]
trêb-		<i>potribniĥ</i> [3r], <i>potribe</i> [3v, 4r, 7v, 10r, 14r, 19r, 19v, 20r], <i>potribue</i> [4r, 19r], <i>potribno</i> [10r], <i>potribn(o)m</i> [10r], <i>potribi</i> [14r, 22r], <i>potribnom'</i> [15r], <i>potriba</i> [16r, 19v], <i>potribu</i> [19v], <i>potribne</i> [19v], <i>potribê</i> [27v]	
umê-		<i>umi</i> [15v], <i>umiti</i> [15v]	<i>rozumeti</i> [3r]
vêd-		<i>neispovidane</i> [6r], <i>spovidalĥ</i> [6v], <i>ispovidati</i> [6v], <i>zapovida</i> [16v], <i>spovidi</i> [17r], <i>zap(o)vidi</i> [18r], <i>isp(o)vidniĥ</i> [23v]	<i>svedokuûĉu</i> [3v, 5v, 7v, 13v, 16v], <i>svedokuûĉi</i> [4v], <i>svedokuûĉei</i> [5r], <i>ispovedniĥ</i> [5v], <i>svedokue</i> [13v, 17r], <i>ispovednike</i> [15r]
vêk-	<i>vêkĥ</i> [23r], <i>vêĉnu</i> [26v]		<i>veĉne</i> [7r], <i>veĉni</i> [14r, 15v, 22v], <i>veĉnu</i> [21r, 23v], <i>veki</i> [24r, 25v, 26r, 26v], <i>vekĥ</i> [26r, 26v]
vêr-	<i>vêri</i> [2v], <i>vêrovati</i> [5r], <i>vêrniĥ</i> [5v], <i>vêranĥ</i> [9v], <i>vêruûĉi</i> [16r], <i>vêrui</i> [19r]		<i>vernimĥ</i> [2r], <i>veru</i> [2r, 21r], <i>verna</i> [2v, 27r], <i>veranĥ</i> [3r, 3v, 10v], <i>veri</i> [4v, 5r, 9r, 11r, 11v, 18v], <i>vera</i> [4v, 5v], <i>verue</i> [4v], <i>vere</i> [5r, 5v, 9r, 11v, 13r, 27r], <i>veruû</i> [5v, 11r], <i>veruûĉumu</i> [5v], <i>veruite</i> [5v], <i>verueši</i> [11r], <i>verueš</i> [11v, 12v], <i>verne</i> [11v], <i>verno</i> [12v, 27r], <i>verni</i> [17v]
vêt-	<i>obêť</i> [2v], <i>ob'êtû</i> [7r]		

vêtr-			<i>vetra</i> [10v]
vrêd-		<i>uv'riûet</i> [7r], <i>uvridil</i> [12r], <i>uvriditi</i> [12v], <i>vridnosti</i> [12v], <i>vridno</i> [17r]	
vrêm-		<i>vtime</i> [4r, 6v, 11r, 20r], <i>vrimen'na</i> [9v], <i>vrimeni</i> [15r], <i>vrimê</i> [17r], <i>vrimena</i> [20r]	
zrê-			<i>prizreti</i> [15v]
žrê-			<i>požret</i> [14r]
ž(d)rêb-		<i>ždribu</i> [24r]	

Tablica 1. Refleksi jata u korijenskim morfemima u *Meštiji dobra umrtija*

Iz Tablice 1. uočljivo je da se praslavenski jat (*ê*) u *Meštiji dobra umrtija* reflektira kao *i*, kao *e* ili dubletno u istim leksemima kao *i* i *e*. U nekim je primjerima potvrđen grafem *ê* na mjestu praslavenskoga jata.

Isključivo ikavski refleks jata u *Meštiji dobra umrtija* pojavljuje se u primjerima s korijenima *brêm-*, *crêkv-*, *človêk-*, *grêh-*, *krêp-* (uz jedan primjer s očuvanim jatom: *krêpiti* [5v]), *lêk-*, *lêp-*, *mrê-*, *rêč-*, *svêt-* 'svijet', *trêb-*, *vrêd-*, *vrêm-*, *ž(d)rêb-*. Riječ je o 14 korijena od ukupno 43.

Isključivo ekavski refleks jata u *Meštiji dobra umrtija* pojavljuje se u primjerima s korijenima *cêl-*, *dêl-* 'djelo', *dêl-* 'dio' (uz primjere s očuvanim jatom: *dêli* [2r], *dêlb* [4v, 13v, 20r]), *dêv-* (uz očuvan jat u *dêv* [5v]), *gnêv-*, *lêt-*, *mêst-*, *pês-*, *rêd-* (uz očuvan jat u *rêtkokratb* [15v]), *sêd-*, *slêd-*, *spêh-*, *têl-* (uz očuvan jat u *têla* [26r]), *vêk-* (uz očuvan jat u *vêkb* [23r], *vêčnu* [26v]), *vêr-* (uz očuvan jat u *vêri* [2v], *vêrovati* [5r], *vêrnihb* [5v], *vêranb* [9v], *vêruûci* [16r], *vêrui* [19r]), *vêtr-*, *zrê-*, *žrê-*. Više je potvrda ekavskoga odraza jata od ikavskoga u korijenskim morfemima (18 od ukupno 43).

Ikavsko-ekavski dubletni odraz jata u riječima istoga korijena nalazimo u primjerima *bêg-*, *besêd-*, *cên-*, *mên-*, *mêr-*, *prêd-* (uz očuvan jat u *prêd'* [2v], *prêd* [24r]), *rêš-*, *svêt-*'svjetlo', *têh-*, *umê-*, *vêd-* (11 od 43 korijena).

U primjerima *obêtb* [2v], *ob'êtû* [7r] izvedenim od korijena *vêt-* sačuvana je isključivo grafija jata (*ê*). Zajedno s ikavskim i/ili ekavskim refleksom grafem *ê* čuva se u oblicima izvedenim od sljedećih korijena: *dêl-* 'dio' (četiri potvrde s jatom i četiri ekavske potvrde), *dêv-* (prevladavaju ekavske zamjene), *krêp-* (prevladavaju ikavske zamjene), *prêd-* (prevladavaju ekavske zamjene uz jedan ikavski oblik i dvije potvrde s jatom), *rêd-* (jedan oblik s jatom i jedan ekavski), *têl-* (prevladavaju ekavske zamjene), *vêk-* (prevladavaju ekavske zamjene), *vêr-* (prevladavaju ekavske zamjene). Uočljivo je da se grafem jat češće pojavljuje u onim primjerima koji imaju isključivo ekavski odraz.

Refleksacija jata u *Meštiji dobra umrtija* odvija se u skladu s pravilom Jakubinskoga i Meyera, no zabilježena su određena odstupanja od normativa zadanoga pravila (17 korijena od 43). Isključivo ekavski odraz jata (umjesto očekivanoga ikavskog) bilježi se u oblicima nastalim od korijena *dêv-*, *gnêv-*, *spêh-*, *vêk-*, *zrê-*, *žrê-*. Primjeri izvedeni od korijena *dêv-* i *vêk-* (*devo* [21v], *devb* [23v], *veki* [24r, 25v, 26r, 26v], *vekb* [26r, 26v] i dr.) tumače se u literaturi kao „sakralno motivirani leksemi“ te se u njima češće pojavljuje ekavska fonacija umjesto očekivane ikavske (usp. Crnić Novosel, Eterović 2023: 18). Ekavski odraz jata zajedno s očekivanim ikavskim odrazom bilježi se u oblicima nastalim od korijena *bêg-* (prevladava ikavski), *mên-* (prevladava ikavski, *e* zabilježeno samo u jednom primjeru: *promeniti* [15v]), *mêr-* (prevladava ekavski), *rêš-* (podjednako zastupljena oba), *svêt-* 'svjetlo' (prevladava ikavski, *e* zabilježeno samo u jednom primjeru: *svetliše* [16r]), *têh-* (prevladava ikavski, *e* zabilježeno samo u jednom primjeru: *utešeniû* [17r]), *umê-* (prevladava ikavski, *e* zabilježeno samo u jednom primjeru: *rozumeti* [3r]). Isključivo ikavski odraz jata (umjesto očekivanoga ekavskog) pojavljuje se samo u riječima izvedenim od korijena *svêt-* 'svijet' (*svitovnim'* [2r], *svita* [3v, 16r, 20v, 27r], *svitovni* [4r, 10r, 11v], *svitu* [6v], *svitovnihb* [9v], *svitovnimi* [20r], *svitb* [25v]). Mješoviti refleks jata umjesto očekivanoga ekavskog bilježi se u oblicima nastalim od korijena *besêd-* (prevladava ekavski, *i* zabilježeno samo u jednom primjeru: *beside* [15v]), *prêd-* (prevladava ekavski, *i* zabilježeno samo u jednom primjeru: *napridb* [20r]), *vêd-* (prevladava ekavski, iako se bilježi nemali broj potvrda ikavskoga refleksa). U svim se ostalim korijenima iz *Meštije* jat reflektira u skladu s pravilom Jakubinskoga i Meyera (26 korijena od 43): *brêm-*

, *cěl-*, *cên-*⁸, *crêkv-*, *človêk-*, *děl-* 'djelo', *děl-* 'dio', *grêh-*, *krêp-*, *lêk-*, *lêp-*, *lêt-*, *mêst-*, *mrê-*, *pês-*, *rêč-*, *rêd-*, *sêd-*, *slêd-*, *têl-*, *trêb-*, *vêr-*, *vêtr-*, *vrêd-*, *vrêm-*, *ž(d)rêb-*.

Raščlamba korijena prema kriteriju provedbe pravila Jakubinskoga i Meyera u *Meštiji dobra umrtija* pregledno je sažeta u sljedećoj tablici:

A	B
Normativi pravila Jakubinskoga i Meyera o fonaciji $\acute{e} > i$ ostvareni su u <i>Meštiji</i> u ovim odnosima:	Normativi pravila Jakubinskoga i Meyera o fonaciji $\acute{e} > e$ ostvareni su u <i>Meštiji</i> u ovim odnosima:
I) pravilan refleks ($> i$): <i>brêm-</i> , <i>cên-</i> , <i>crêkv-</i> , <i>človêk-</i> , <i>grêh-</i> , <i>krêp-</i> , <i>lêk-</i> , <i>lêp-</i> , <i>mrê-</i> , <i>rêč-</i> , <i>trêb-</i> , <i>vrêd-</i> , <i>vrêm-</i> , <i>ž(d)rêb-</i>	I) pravilan refleks ($> e$): <i>cěl-</i> , <i>cên-</i> , <i>děl-</i> 'djelo', <i>děl-</i> 'dio', <i>lêt-</i> , <i>mêst-</i> , <i>pês-</i> , <i>rêd-</i> , <i>sêd-</i> , <i>slêd-</i> , <i>têl-</i> , <i>vêr-</i> , <i>vêtr-</i>
II) mješoviti refleks <i>i/e</i> u istim korijenskim morfemima: <i>bêg-</i> , <i>mên-</i> , <i>mêr-</i> , <i>rêš-</i> , <i>svêt-</i> 'svjetlo', <i>têh-</i> , <i>umê-</i>	II) mješoviti refleks <i>i/e</i> u istim korijenskim morfemima: <i>besêd-</i> , <i>prêd-</i> , <i>vêd-</i>
III) isključivo refleks <i>e</i> (umjesto normiranoga pravilnog <i>i</i>): <i>dêv-</i> , <i>gnêv-</i> , <i>spêh-</i> , <i>vêk-</i> , <i>zrê-</i> , <i>žrê-</i>	III) isključivo refleks <i>i</i> (umjesto normiranoga pravilnog <i>e</i>): <i>svêt-</i> 'svijet'

Tablica 2. Raščlamba korijena prema kriteriju provedbe pravila Jakubinskoga i Meyera u *Meštiji dobra umrtija*

Uočljivo je iz Tablice 2. da do narušavanja pravila Jakubinskoga i Meyera češće dolazi u stupcu A, tj. u korijenima koji pretpostavljaju refleks $\acute{e} > i$. Od ukupno 27 slučajeva u kojima bi se jat (\acute{e}) korijenskoga morfema morao reflektirati (prema JM-u⁹) kao *i* to se ostvaruje u 14 slučajeva (52%), u 6 slučajeva (22%) dolazi do suprotne ekavske realizacije ($\acute{e} > e$), a oscilacija *i/e* zabilježena je kod 7 korijenskih morfema (26%). S druge strane od ukupno 17 slučajeva u kojima bi se jat (\acute{e}) korijenskoga morfema morao reflektirati (prema JM-u) kao *e* to se ostvaruje u 13 slučajeva (76%), u samo jednom slučaju (6%) dolazi do suprotne ikavske realizacije ($\acute{e} > i$), a oscilacija *i/e* zabilježena je kod 3 korijenska morfema (18%).

⁸ Refleks *i* u oblicima nastalim od *procêniti* (očekivano prema pravilu Jakubinskoga i Meyera), a refleks *e* u oblicima nastalim od *cêna* (što je također očekivano prema pravilu Jakubinskoga i Meyera).

⁹ JM = pravilo Jakubinskoga i Meyera

Izložena građa pokazuje da se jat (*ê*) u *Meštiji dobra umrtija* reflektira ikavsko-ekavski. To samo potvrđuje sve prethodno navedene tvrdnje hrvatskih filologa da je jezik *Meštije* hrvatski, točnije da pripada srednjočakavskom (ikavsko-ekavskom) dijalektu. Jat se u većini slučajeva reflektira prema pravilu Jakubinskoga i Meyera, no uz određena odstupanja. Od ukupno 44 slučaja u 27 korijenskih morfema (61%) jat se reflektira u skladu s pravilom Jakubinskoga i Meyera, u 7 slučajeva (16%) dolazi do potpunog otklona od pravila, a u 10 slučajeva (23%) izmjenjuju se oba refleksa *i/e* unutar oblika s istim korijenskim morfemom. Svakako valja naglasiti da se u nekim primjerima i dalje čuva grafem *ê* na mjestu praslavenskoga jata što se može protumačiti utjecajem stare tradicije bilježenja toga znaka.

5.2. Ritual

Korijen		ê	i	e
bêg-		<i>izbêgni</i> [41r], <i>bêžitъ</i> [63v]	<i>odbignetъ</i> [28v, 62v], <i>izbignetъ</i> [50v], <i>otbignetъ</i> [51v], <i>odbignutъ</i> [55v]	<i>ot(ъ)begъ</i> [38v], <i>pobežitъ</i> [55r], <i>(o)dbegnetъ</i> [66r]
bêl-				<i>belu</i> [46r], <i>ubelû</i> [67v]
bês-				<i>besomъ</i> [53v], <i>besi</i> [55r]
cêl-	'cijeljeti'	<i>cêlenietъ</i> [30v]		<i>iscelitъ</i> [30r], <i>isceli</i> [30r], <i>isceleniê</i> [30v], <i>isceleniû</i> [39r, 53v, 61r], <i>iscelenie</i> [39v, 46v, 49v, 50v], <i>iscelit</i> [50v], <i>cel(e)nie</i> [52r], <i>isceleûtъ</i> [62r], <i>isceliše</i> [62r], <i>iscelaû</i> [63v]
cên-				<i>mnogocennoû</i> [55r]
crêkv-			<i>crikvi</i> [28r], <i>crikvenie</i> [30r], <i>crikve</i> [32r, 48r], <i>crikavъ</i> [36v, 38v,	

		60r, 70v], <i>crikva</i> [42r, 44r]	
črêv-	<i>črêvo</i> [50r]		<i>čreve</i> [41r]
dêl- 'djelo'	<i>dêlom(ь)</i> [33r], <i>dêlb</i> [46r], <i>dêle</i> [52v], <i>dêla</i> [57r], <i>dêlo</i> [58r]		<i>delomъ</i> [28r], <i>delaniem</i> [29v], <i>delъ</i> [34v], <i>dela</i> [37v, 61v], <i>deli</i> [47v], <i>delo</i> [48v]
dêl- 'dio'	<i>dêli</i> [44v], <i>razdêlilъ</i> [68v]	<i>razdilite</i> [59v]	<i>razdeli</i> [44v], <i>oddeli</i> [68v]
dêt-		<i>ditce</i> [37r]	
dêv-	<i>dêvъ</i> [56r], <i>dêvcu</i> [56v]	<i>divicu</i> [48r], <i>divici</i> [48r]	<i>devъ</i> [29r, 32r], <i>deve</i> [31v, 69v], <i>devo</i> [41v, 42v], <i>devi</i> [42r, 60v], <i>devamъ</i> [42v], <i>devê</i> [53r], <i>deva</i> [60r]
drêv-	<i>drêvomъ</i> [64v], <i>drêvo</i> [65r]	<i>drivomъ</i> [64v]	<i>drevъ</i> [60v, 61r, 70v], <i>dreva</i> [60v], <i>drevle</i> [60v]
gnêv-			<i>gneva</i> [31v, 35r], <i>gnevъ</i> [35r]
grêh-	<i>sagrêšilъ</i> [33r], <i>grêhъ</i> [33r, 58v], <i>sagrêši</i> [35r], <i>grêšnici</i> [43r], <i>grêšn(i)komъ</i> [45r], <i>grêsi</i> [45r], <i>grêhovnaé</i> [57r], <i>grêhovъ</i> [63v]	<i>grihъ</i> [28r], <i>grihovnihъ</i> [28r], <i>grihe</i> [29r, 30v], <i>s(a)grišilъ</i> [29r, 29v], <i>sagrišilъ</i> [30r], <i>grisi</i> [30r], <i>grišnihъ</i> [33v], <i>grišnici</i> [42r], <i>griha</i> [43r, 47r], <i>grihov'</i> [45r], <i>grihovъ</i> [46r], <i>grišnoû</i> [47v, 68r]	<i>grehъ</i> [30r], <i>grešnici</i> [31v], <i>grihi</i> [37r, 44r], <i>grehovъ</i> [41r], <i>grešnago</i> [44r]
hlêb-		<i>hlibъ</i> [53r]	
krêp-	<i>krêp(ь)koga</i> [54r], <i>uk'rêpiti</i> [54r], <i>ukrêpi</i> [54r], <i>krêposti</i> [57r]		<i>ukrepiši</i> [30v], <i>ukrep(i)ti</i> [43r], <i>krepostъ</i> [54r, 55r], <i>krepostiû</i> [55r], <i>krepkago</i> [55r],

			<i>krepost'</i> [55v], <i>kreposti</i> [62v]
krês-	<i>vskrêsi</i> [35v], <i>vskrêsiť</i> [36r], <i>vskrêšeniê</i> [43r]		<i>vsk<r>esenie</i> [35v], <i>vskrešeniê</i> [36r], <i>vskreseniemъ</i> [59v], <i>vskrešeny</i> [69v], <i>vskrešeniemъ</i> [69v]
lêk-		<i>likarie</i> [57r]	
lêp-	'lijepiti'	<i>zalipi</i> [47r], <i>prilipit</i> [49r]	
	'ljepota'		<i>lepotu</i> [44r, 70v]
lêt-			<i>leta</i> [39r], <i>leto</i> [67v]
mlêk-		<i>mliko</i> [52r]	
mêr-			<i>smereniê</i> [28v], <i>smerenimi</i> [49v], <i>neizmernu</i> [50v], <i>smerêniê</i> [64v]
mês-	<i>smêšeniê</i> [44v], <i>smêšenie</i> [51v, 57v], <i>smêsi</i> [55r]		<i>smesiti</i> [36r], <i>s'mešenu</i> [44r], <i>smesi</i> [55r, 64r], <i>smešenie</i> [55r, 63r], <i>smešaûcimъ</i> [55r]
mêst-	<i>mêstihъ</i> [29r], <i>mêsto</i> [32r], <i>mêstê</i> [47r]		<i>mesta</i> [28v, 50v, 61v], <i>mestihъ</i> [28v], <i>mesto</i> [32r], <i>umestiti</i> [35v], <i>meste</i> [35v, 37r, 49v], <i>vmestiti</i> [36r], <i>mestê</i> [45r], <i>mestêhъ</i> [51r, 65v], <i>mestъ</i> [55r], <i>mes'ti</i> [64v]
mrê-	<i>umrêti</i> [56v]		
nedêl-		<i>nedilû</i> [50v, 66r, 67v], <i>nedile</i> [67v]	
nevêst-			<i>nêvest(i)cu</i> [49r]

pês-	<i>pêsanъ</i> [67v]		
pobêd-	<i>pobêdiv'shago</i> [35v], <i>pobêditêlû</i> [51v]		
prêd-	<i>prêd</i> [31r, 34v, 69r]	<i>spridь</i> [49v]	<i>pred</i> [33r, 34r, 34v, 37v, 46r, 59r, 60r]
prêt-	<i>zaprêti</i> [50r, 64v]		
rêč-		<i>riči</i> [53r, 68v]	
rêš-	<i>otrêšenie</i> [46r]	<i>otriši</i> [28r]	<i>otreši</i> [27v, 35r], <i>razdrešite</i> [28r], <i>razdrešeno</i> [28r], <i>razdrešena</i> [28r], <i>otrešitъ</i> [29r], <i>otrešiti</i> [33v], <i>otrešenъ</i> [33v]
sêd-	<i>sêditъ</i> [46r]		
sêt-			<i>posetitъ</i> [29r]
slêd-	<i>poslêdstvuût'</i> [41v]		<i>posledni</i> [34v], <i>nasledovati</i> [39v, 40r, 59v]
slêp-	<i>slêpoti</i> [59r]	<i>slip(o)tu</i> [39r]	
snêg-		<i>sniga</i> [67v]	
svêt- 'svjetlo'		<i>sviçami</i> [27v], <i>sviçu</i> [45r, 46r, 58r], <i>svitu</i> [46r], <i>sviçь</i> [58r], <i>sviçe</i> [58r, 58v, 59r, 59v], <i>svitlomu</i> [64r]	<i>prosveçeniemъ</i> [38r], <i>prosveç<e>nъ</i> [59r], <i>prosveçeni</i> [59r], <i>prosveçae</i> [59v], <i>svetlosti</i> [61r]
svêt- 'svijet'	<i>svêta</i> [68v]		
têh-	<i>utêšen'i</i> [38r]		<i>utehu</i> [54v]

têl-	<i>têlu</i> [36r], <i>têlo</i> [45r], <i>têlomъ</i> [47r, 69v], <i>têlesъ</i> [58r], <i>têlesem(ъ)</i> [61r], <i>têlêsniъ</i> [66v]		<i>telo</i> [28r, 29r, 30v, 35r, 35v, 36r], <i>telu</i> [28r, 47v], <i>telesnie</i> [30v], <i>telomъ</i> [30v, 69v, 70v], <i>telesa</i> [30v], <i>tela</i> [31r], <i>teli</i> [33v], <i>telesnim</i> [35r], <i>telese</i> [42r], <i>tele</i> [44r], <i>telesiъ</i> [52r]
trêb-	<i>potrêbu</i> [57r, 63v]	<i>potribu</i> [39v, 54v, 60v], <i>potribnie</i> [47r], <i>p(o)tribu</i> [64r]	<i>potreblenie</i> [65v]
umê-	<i>razumêvati</i> [38r]	<i>razumiti</i> [28v]	
vêd-	<i>svêdêt(e)lъ</i> [32v], <i>ispovêdaite</i> [33v], <i>zapovêdiû</i> [36r], <i>zapovêdaû</i> [40r], <i>zapovêdê</i> [45r, 56v], <i>zapovêdehъ</i> [47r]	<i>ispovidъ</i> [27v], <i>isp(o)vidam</i> [29r], <i>isp(o)vidnici</i> [31r], <i>zapovidahъ</i> [41v], <i>zapovidiû</i> [44r, 57v], <i>zapovida</i> [44v], <i>zapovidav</i> [46v], <i>zapovidmi</i> [46v], <i>zapovidavъ</i> [47r], <i>zapovid(ъ)mi</i> [57r]	<i>ispovednikъ</i> [29r, 32r, 56r], <i>ispovedaite</i> [38r, 68r], <i>z(a)p(o)vedi</i> [38v], <i>zap(o)vedi</i> [39v], <i>propovedaite</i> [41r], <i>ispovednici</i> [42r, 42v, 69v], <i>propovedanie</i> [45v], <i>zapovedi</i> [46v], <i>svedočastvo</i> [48r], <i>propovedeti</i> [49r], <i>zapovede</i> [49r, 60v], <i>zapovei</i> [49v], <i>zapovedi</i> [49v], <i>zapovediû</i> [54r], <i>zapovedmi</i> [55r, 66r], <i>svedetelstvova</i> [62r], <i>svêdêtelstvuû</i> [62r], <i>svedetelstvovaše</i> [67v]
vêk-	<i>vêčno</i> [28v], <i>vêčni</i> [28v, 40v, 43v, 55v, 62v, 64r], <i>vêka</i> [32v], <i>vêkъ</i> [33r, 42r, 46v, 47r, 52r], <i>vêku</i> [39v, 50v, 62v], <i>vêčnomъ</i> [40r], <i>vêčnimъ</i> [46r], <i>vêki</i> [47r, 47v, 52r, 53v], <i>vêčnoe</i>		<i>večni</i> [28r, 30v, 35v, 36r, 36v, 37v, 38v, 39r, 43v, 45v, 46v, 50v, 53r, 53v, 55r, 57r, 58v, 59r, 61r, 61v, 65v, 67v, 68r], <i>večnie</i> [31v, 36v, 43r, 69r], <i>veka</i> [35r, 36r, 69v], <i>večnago</i> [36r, 38r, 48v], <i>večnuû</i> [36v, 38v,

		[52r], <i>věč'ni</i> [60v], <i>věčnie</i> [63r]		46v], <i>veku</i> [37r, 40v], <i>večnity</i> [37v, 38r], <i>veki</i> [38v, 43v, 48v, 53r, 60v, 66v], <i>vekъ</i> [38v, 43v, 47v, 53r, 60v], <i>večnomu</i> [39r], <i>večna</i> [43r], <i>več'ni</i> [54r], <i>večnoe</i> [61r, 70v]
vênc-				<i>ven(ь)сеть</i> [54r]
vêr-		<i>vêrn(a)go</i> [30r], <i>vêrniъ</i> [36r, 51v, 57v], <i>vêruû</i> [40v, 62r], <i>vêrueši</i> [45v], <i>vêrovati</i> [56v], <i>vêrnê</i> [57r]		<i>verno</i> [28r, 35r, 36r, 59v], <i>vernihъ</i> [32r, 36v, 38r, 52r, 67v], <i>vernoe</i> [32r], <i>verova</i> [33r, 36v], <i>vera</i> [35r], <i>vernoi</i> [35r], <i>veruûčimъ</i> [35v, 41v, 50v], <i>vernimi</i> [36r, 40r], <i>veruetъ</i> [37v, 45r], <i>verueši</i> [38v, 45v], <i>veruû</i> [38v, 45v, 46r], <i>verê</i> [38v, 44r, 54r], <i>verui</i> [38v], <i>veru</i> [38v, 46v, 48r], <i>veri</i> [39r, 50v, 64r], <i>verne</i> [39r], <i>blagoveranъ</i> [39r], <i>verovaniû</i> [39v], <i>vernih</i> [40r], <i>vernity</i> [43v, 53r, 70v], <i>veruûčee</i> [45r], <i>blagoverno</i> [49v], <i>vernie</i> [53r, 57r], <i>pravoverne</i> [54r], <i>veruûčim'</i> [55r], <i>verni</i> [57v]
vêt-	'obećanje'	<i>obêćaniê</i> [39v]		
	'odgovor'			<i>otvěcaety</i> [29r], <i>otvěcenie</i> [60r]
	'zavjet'			<i>zavety</i> [38v], <i>zaveta</i> [39v]
vêtr-		<i>vêtru</i> [50r], <i>vêtri</i> [50v]		<i>vetarъ</i> [36v, 50v], <i>vetra</i> [47r], <i>vetri</i> [64r]
vrêd-		<i>vrêditъ</i> [41v], <i>vrêdet</i> [47r]		

vrêm-		<i>v'rime</i> [35v], <i>vrime</i> [40v, 42r, 48v, 62r, 67v], <i>vrimeni</i> [53r], <i>vrimêni</i> < <i>hb</i> > [70r]	
zrê-		<i>prizriti</i> [40r]	<i>zreniemb</i> [29r], <i>prizreti</i> [39r], <i>prizreniemb</i> [56r], <i>sazreniû</i> [70v]
zvêr-		<i>zviremb</i> [48r]	
zvêzd-			<i>zvezdamb</i> [35v]

Tablica 3. Refleksi jata u korijenskim morfemima u *Ritualu*

Iz Tablice 3. uočljivo je da se praslavenski jat (*ê*) u *Ritualu* reflektira kao *i*, kao *e* ili dubletno u istim leksemima kao *i* i *e*. I ovdje je kao *i* u *Meštiji* u nekim primjerima potvrđen grafem *ê* na mjestu praslavenskoga jata.

Isključivo ikavski refleks jata u *Ritualu* pojavljuje se u oblicima izvedenim od korijena *crêkv-*, *dêt-*, *hlêb-*, *lêk-*, *lêp-* 'lijepiti', *mlêk-*, *nedêl-*, *rêč-*, *slêp-* (uz očuvan jat u *slêpoti* [59r]), *snêg-*, *umê-* (uz očuvan jat u *razumêvati* [38r]), *vrêm-*, *zvêr-*. Riječ je o 13 korijena od ukupno 50.

Isključivo ekavski refleks jata u *Ritualu* pojavljuje se u primjerima s korijenima *bêl-*, *bês-*, *cêl-* (uz očuvan jat u *cêleniemb* [30v]), *cên-*, *črêv-* (uz očuvan jat u *črêvo* [50r]), *dêl-* 'djelo' (uz očuvan jat u *dêlom(b)* [33r], *dêlb* [46r], *dêle* [52v], *dêla* [57r], *dêlo* [58r]), *gnêv-*, *krêp-* (uz očuvan jat u *krêp(b)koga* [54r], *uk'rêpiti* [54r], *ukrêpi* [54r], *krêposti* [57r]), *krês-* (uz očuvan jat u *vskrêsiti* [35v], *vskrêsiti* [36r], *vskrêšeniê* [43r]), *lêp-* 'ljepota', *lêt-*, *mêr-*, *mês-* (uz očuvan jat u *smêšeniê* [44v], *smêšenie* [51v, 57v], *smêsi* [55r]), *mêst-* (uz očuvan jat u *mêstihb* [29r], *mêsto* [32r], *mêstê* [47r]), *nevêst-*, *sêt-*, *slêd-* (uz očuvan jat u *poslêdstvuût'* [41v]), *têh-* (uz očuvan jat u *utêšen'i* [38r]), *têl-* (uz očuvan jat u *têlu* [36r], *têlo* [45r], *têlomb* [47r, 69v], *têlesb* [58r], *têlesem(b)* [61r], *têlêsnimb* [66v]), *vêk-* (uz očuvan jat u *vêčno* [28v], *vêčni* [28v, 40v, 43v, 55v, 62v, 64r], *vêka* [32v], *vêkb* [33r, 42r, 46v, 47r, 52r], *vêku* [39v, 50v, 62v], *vêčnomb* [40r], *vêčnimb* [46r], *vêki* [47r, 47v, 52r, 53v], *vêčnoe* [52r], *vêč'ni* [60v], *vêčnie* [63r]), *vênc-*, *vêr-* (uz očuvan jat u *vêrn(a)go* [30r], *vêrnihb* [36r, 51v, 57v], *vêruû* [40v, 62r], *vêrueši* [45v],

vérovati [56v], *věrně* [57r]), *vět-* 'odgovor', *vět-* 'zavjet', *větr-* (uz očuvan jat u *větru* [50r], *větri* [50v]), *zvězd-*. Kao i u *Meštriji* više je potvrda isključivo ekavskoga odraza jata od ikavskoga u korijenima riječi (26 od ukupno 50).

Ikavsko-ekavski dubletni odraz jata u riječima istoga korijena nalazimo u korijenima *bég-* (uz očuvan jat u *izběgni* [41r], *běžitb* [63v]), *děl-* 'dio' (uz očuvan jat u *děli* [44v], *razdělilb* [68v]), *děv-* (uz očuvan jat u *děvb* [56r], *děvcu* [56v]), *drěv-* (uz očuvan jat u *drěvomь* [64v], *drěvo* [65r]), *gréh-* (uz očuvan jat u *sagrěšilb* [33r], *grěhb* [33r, 58v], *sagrěši* [35r], *grěšnici* [43r], *grěšn(i)komь* [45r], *grěsi* [45r], *grěhovnaê* [57r], *grěhovь* [63v]), *préd-* (uz očuvan jat u *préd* [31r, 34v, 69r]), *rěš-* (uz očuvan jat u *otrěšenie* [46r]), *svět-* 'svjetlo', *tréb-* (uz očuvan jat u *potrěbu* [57r, 63v]), *véd-* (uz očuvan jat u *svédět(e)lb* [32v], *ispovédajte* [33v], *zapovédiu* [36r], *zapovédaü* [40r], *zapovédê* [45r, 56v], *zapovédehb* [47r]), *zrê-* (11 od 50 korijena).

U primjerima *umrěti* [56v], *pěsanь* [67v], *pobědiv'sago* [35v], *poběditělu* [51v], *zaprěti* [50r, 64v], *sěditb* [46r], *světa* [68v], *oběćaniê* [39v], *vrěditb* [41v], *vrědet* [47r] izvedenim od korijena *mrê-*, *pěsn-*, *pobéd-*, *prêt-*, *séd-*, *svět-* 'svijet', *vět-* 'obećanje', *vréd-* sačuvana je isključivo stara grafija jata (*ê*). Zajedno s ikavskim i/ili ekavskim refleksom grafem *ê* čuva se u oblicima izvedenim od sljedećih korijena: *bég-* (prevladava ikavski odraz uz ponešto ekavskih zamjena), *cěl-* (prevladava ekavski odraz), *črěv-* (jedan oblik s jatom i jedan ekavski oblik), *děl-* 'djelo' (prevladava ekavski odraz), *děl-* 'dio' (dva oblika s jatom, jedan ikavski i dva ekavska), *děv-* (prevladava ekavski odraz uz dva oblika s jatom i dvije ikavske zamjene), *drěv-* (prevladava ekavski odraz uz dva oblika s jatom i jedan ikavizam), *gréh-* (prevladava ikavski odraz uz dosta primjera s jatom i nešto manje ekavskih zamjena), *krěp-* (prevladava ekavski odraz), *krěs-* (prevladava ekavski odraz), *měs-* (prevladava ekavski odraz), *měst-* (prevladava ekavski odraz), *préd-* (prevladava ekavski odraz uz jedan ikavizam), *rěš-* (prevladava ekavski odraz uz jedan ikavski oblik), *sléd-* (prevladava ekavski odraz), *slěp-* (jedan oblik s jatom i jedan ikavski), *těh-* (jedan oblik s jatom i jedan ikavski), *těl-* (prevladava ekavska zamjena), *tréb-* (prevladava ikavski odraz uz jedan oblik s jatom i jedan ekavski), *umê-* (jedan oblik s jatom i jedan ikavski), *véd-* (prevladava ekavski oblik uz podosta primjera s jatom i ikavskih zamjena), *věk-* (prevladava ekavski odraz), *věr-* (prevladava ekavski odraz), *větr-* (prevladava ekavski odraz). I ovdje je uočljivo da se grafem jat češće pojavljuje u onim primjerima koji imaju isključivo ekavski odraz.

Refleksacija jata u *Ritualu* odvija se u skladu s pravilom Jakubinskoga i Meyera, no zabilježena su određena odstupanja od normativa zadanoga pravila (25 korijena od 50). Isključivo ekavski odraz jata (umjesto očekivanoga ikavskog) bilježi se u oblicima nastalim od

korijena *cěl-, čřév- gněv-, krěp-, krês-, lěp-* 'ljepota', *měr-, mēs-, sět-, tēh-, vĕk-, vĕnc-*. Ekavski odraz jata zajedno s očekivanim ikavskim odrazom bilježi se u oblicima nastalim od korijena *bĕg-* (prevladava ikavski refleksi), *dĕv-* (prevladava ekavski refleksi), *drĕv-* (prevladava ekavski refleksi, *i* zabilježeno samo u jednom primjeru: *drivomь* [64v]), *grĕh-* (prevladava ikavski refleksi), *rĕš-* (prevladava ekavski refleksi, *i* zabilježeno samo u jednom primjeru: *otriši* [28r]), *svĕt-* 'svjetlo' (prevladava ikavski refleksi uz podosta ekavskih potvrda), *trĕb-* (prevladava ikavski refleksi, *e* zabilježeno samo u jednom primjeru: *potreblenie* [65v]), *zrĕ-* (prevladava ekavski refleksi, *i* zabilježeno samo u jednom primjeru: *prizriti* [40r]). Kao što je već spomenuto kod *Meštrije*, primjeri izvedeni od korijena *dĕv-* i *vĕk-* (*deve* [31v, 69v], *devo* [41v, 42v], *deva* [60r], *veka* [35r, 36r, 69v], *večnago* [36r, 38r, 48v], *večnoe* [61r, 70v] i dr.) tumače se u literaturi kao „sakralno motivirani leksemi“ te se u njima češće pojavljuje ekavska fonacija umjesto očekivane ikavske (iako u *Ritualu* postoje dvije ikavske potvrde: *divicu* [48r], *divici* [48r]) (usp. Crnić Novosel, Eterović 2023: 18). Isključivo ikavski odraz jata (umjesto očekivanoga ekavskog) pojavljuje se samo u riječima izvedenim od korijena *nedĕl-* (*nedilû* [50v, 66r, 67v], *nedile* [67v]) i *zvĕr-* (*zviremь* [48r]). Mješoviti refleksi jata umjesto očekivanoga ekavskog bilježi se samo u oblicima nastalim od korijena *dĕl-* 'dio' (prevladava ekavski odraz, *i* zabilježeno samo u jednom primjeru: *razdilite* [59v]), *prĕd-* (prevladava ekavski odraz, *i* zabilježeno samo u jednom primjeru: *spridь* [49v]) i *vĕd-* (prevladava ekavski odraz uz podosta ikavskih potvrda). U svim se ostalim korijenima iz *Rituala* jat reflektira u skladu s pravilom Jakubinskoga i Meyera (25 korijena od 50): *bĕl-, bĕs-, cĕn-, crĕkv-, dĕl-* 'djelo', *dĕt-, hlĕb-, lĕk-, lĕp-* 'lijepiti', *lĕt-, mlĕk-, mĕst-, nevĕst-, rĕč-, slĕd-, slĕp-, snĕg-, tĕl-, umĕ-, vĕr-, vĕt-* 'odgovor', *vĕt-* 'zavjet', *vĕtr-, vrĕm-, zvĕzd-*.

Raščlamba korijena prema kriteriju provedbe pravila Jakubinskoga i Meyera u *Ritualu* pregledno je sažeta u sljedećoj tablici:

A	B
Normativi pravila Jakubinskoga i Meyera o fonaciji <i>ĕ > i</i> ostvareni su u <i>Ritualu</i> u ovim odnosima:	Normativi pravila Jakubinskoga i Meyera o fonaciji <i>ĕ > e</i> ostvareni su u <i>Ritualu</i> u ovim odnosima:
I) pravilan refleksi (> <i>i</i>): <i>crĕkv-, dĕt-, hlĕb-, lĕk-, lĕp-</i> 'lijepiti', <i>mlĕk-, rĕč-, slĕp-, snĕg-, umĕ-, vrĕm-</i>	I) pravilan refleksi (> <i>e</i>): <i>bĕl-, bĕs-, cĕn-, dĕl-</i> 'djelo', <i>lĕt-, mĕst-, nevĕst-, slĕd-, tĕl-, vĕr-, vĕt-</i> 'odgovor', <i>vĕt-</i> 'zavjet', <i>vĕtr-, zvĕzd-</i>
II) mješoviti refleksi <i>i/e</i> u istim korijenskim morfemima: <i>bĕg-, dĕv-, drĕv-, grĕh-, rĕš-, svĕt-</i> 'svjetlo', <i>trĕb-, zrĕ-</i>	II) mješoviti refleksi <i>i/e</i> u istim korijenskim morfemima: <i>dĕl-</i> 'dio', <i>prĕd-, vĕd-</i>

III) isključivo refleks <i>e</i> (umjesto normiranoga pravilnog <i>i</i>): <i>cěl-</i> , <i>črêv-</i> , <i>gnêv-</i> , <i>krêp-</i> , <i>krês-</i> , <i>lêp-</i> 'ljepota', <i>mêr-</i> , <i>mês-</i> , <i>sêt-</i> , <i>têh-</i> , <i>vêk-</i> , <i>vênc-</i>	III) isključivo refleks <i>i</i> (umjesto normiranoga pravilnog <i>e</i>): <i>nedêl-</i> , <i>zvêr-</i>
---	--

Tablica 4. Raščlamba korijena prema kriteriju provedbe pravila Jakubinskoga i Meyera u *Ritualu*

Uočljivo je iz Tablice 4. da do narušavanja pravila Jakubinskoga i Meyera češće dolazi u stupcu A, tj. u korijenima koji pretpostavljaju refleks $\acute{e} > i$. Od ukupno 31 slučaja u kojem bi se jat (\acute{e}) korijenskoga morfema morao reflektirati (prema JM-u) kao *i* to se ostvaruje u 11 slučajeva (35%), u 12 slučajeva (39%) dolazi do suprotne ekavske realizacije ($\acute{e} > e$), a oscilacija *i/e* zabilježena je kod 8 korijenskih morfema (26%). S druge strane od ukupno 19 slučajeva u kojima bi se jat (\acute{e}) korijenskoga morfema morao reflektirati (prema JM-u) kao *e* to se ostvaruje u 14 slučajeva (74%), u 2 slučaja (10%) dolazi do suprotne ikavske realizacije ($\acute{e} > i$), a oscilacija *i/e* zabilježena je kod 3 korijenska morfema (16%).

Izložena građa pokazuje da se jat (\acute{e}) u *Ritualu* reflektira ikavsko-ekavski. Kao što je već navedeno, prema mišljenju stručnjaka *Ritual* je pisan crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije, kao i svi ostali liturgijski tekstovi. Iako je riječ o crkvenoslavenskom jeziku, vidljiv je utjecaj narodnoga govora, točnije srednjočakavskoga (ikavsko-ekavskog) dijalekta u bilježenju jata. Jat se u polovici slučajeva reflektira prema pravilu Jakubinskoga i Meyera, a u drugoj polovici pojavljuju se određena odstupanja. Od ukupno 50 slučajeva u 25 korijenskih morfema (50%) jat se reflektira u skladu s pravilom Jakubinskoga i Meyera, u 14 korijenskih morfema (28%) dolazi do potpunoga otklona od pravila, a u 11 korijenskih morfema (22%) izmjenjuju se oba refleksa *i/e* unutar oblika izvedenih od istoga korijena. I ovdje je važno naglasiti da se u određenom broju primjera i dalje čuva grafem \acute{e} na mjestu praslavenskoga jata što se može objasniti čuvanjem stare tradicije bilježenja toga znaka.

6. Zaključak

Rad smo podijelili na četiri poglavlja: O glagoljskoj tiskari u Senju i njezinim izdanjima, *Meštirija dobra umrtija s ritualom*, Refleks jata (\acute{e}) i Analiza refleksa jata u *Meštiriji dobra umrtija s ritualom*. U Uvodu smo naznačili osnovne smjernice rada kojih smo se nastojali konzekventno držati, koliko su nam to dopustila zadana ograničenja. Osnovni je cilj rada bio

analiza refleksa jata u djelu *Meštrija dobra umrtija s ritualom* i posljedično doprinos boljem poznavanju književnoga jezika zastupljenog u izdanjima senjske glagoljske tiskare.

Uspoređujući *Meštrija dobra umrtija* i *Ritual*, može se zaključiti da se u obama tekstovima jat reflektira ikavsko-ekavski uz određen manji broj potvrda bilježenja grafema *ê*. Primjećuje se da u *Ritualu* u odnosu na *Meštrija dobra umrtija* ima mnogo više primjera u kojima se čuva stara grafija jata (*ê*) (uz ikavske i ekavske reflekske). To se može objasniti činjenicom da je on pisan crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije, za razliku od *Meštrije* koja je pisana hrvatskim jezikom, stoga se nastojala sačuvati starija tradicija bilježenja toga glasa. Jat se u obama djelima reflektira ikavsko-ekavski u skladu s pravilom Jakubinskoga i Meyera, no zabilježena su određena odstupanja. U obama je tekstovima više korijenskih morfema s isključivo ekavskim odrazom jata (42% u *Meštiji* i 52% u *Ritualu*) od onih s ikavskim ili mješovitim odrazom. Zanimljivo je primijetiti da je s druge strane u obama tekstovima veći broj korijena u kojima se očekuje baš ikavski refleks jata prema pravilu Jakubinskoga i Meyera ($\hat{e} > i$) (61% u *Meštiji* i 62% u *Ritualu*). No kao što je prikazano u Tablici 2. i Tablici 4. više je kršenja JM-ove norme u korijenskim morfemima koji pretpostavljaju *i* (u korist refleksa *e*) u obama tekstovima. To kršenje pravila (u korist refleksa *e*) snažnije je izraženo u *Ritualu* (samo 35% potvrda isključivo ikavskoga odraza na mjestu gdje se očekuje $\hat{e} > i$) nego u *Meštiji* (52% potvrda isključivo ikavskoga odraza na mjestu gdje se očekuje $\hat{e} > i$). Suprotno tome, u *Meštiji* postoji 76% potvrda isključivo ekavskoga refleksa na mjestu gdje se očekuje $\hat{e} > e$, a u *Ritualu* 74% potvrda na tom istom mjestu. Dio korijenskih morfema pojavljuje se i u *Meštiji* i u *Ritualu*: *bêg-*, *cêl-*, *cên-*, *crêkv-*, *dêl-* 'djelo', *dêl-* 'dio', *dêv-*, *gnêv-*, *grêh-*, *krêp-*, *lêk-*, *lêp-* 'ljepota', *lêt-*, *mêr-*, *mêst-*, *mrê-*, *prêd-*, *rêč-*, *rêš-*, *sêd-*, *slêd-*, *svêt-* 'svjetlo', *svêt-* 'svijet', *têh-*, *têl-*, *trêb-*, *umê-*, *vêd-*, *vêk-*, *vêr-*, *vêt-* 'obećanje', *vêtr-*, *vrêd-*, *vrêm-*, *zrê-* (35 korijenskih morfema). Korijen *mrê-* u *Meštiji* se reflektira ikavski, a u *Ritualu* je zabilježen samo jedan primjer gdje se čuva grafem jat (*ê*). Ista je situacija i s korijenima *sêd-* (u *Meštiji* ekavski refleks, u *Ritualu* samo jat), *svêt-* 'svijet' (u *Meštiji* ikavski refleks, u *Ritualu* samo jat), *vêt-* 'obećanje' (u obama tekstovima zabilježen samo jat), *vrêd-* (u *Meštiji* ikavski refleks, u *Ritualu* samo jat). Korijenski morfem *cêl-* u *Meštiji* se reflektira ekavski: *celo* [12v, 18r], *celovu* [7r] i dr. (to se i očekuje prema pravilu Jakubinskoga i Meyera za oblike izvedene od *cêlъ*); a u *Ritualu* također ekavski: *iscelity* [30r], *isceleniê* [30v], *isceliše* [62r] i dr. (no u ovim se primjerima očekuje ikavski refleks prema pravilu JM-a za oblike izvedene od *iscêliti*). Korijen *cên-* u *Meštiji* se reflektira ikavski: *procinit* [2r], *procineniê* [12r] i dr. (očekivano prema pravilu JM-a za oblike izvedene od *procêniti*); i ekavski: *cenu* [14v], *precennoû* [25v] i

dr. (očekivano prema pravilu JM-a za oblike izvedene od *cêna*). U *Ritualu* je zabilježen samo jedan primjer koji se reflektira ekavski: *mnogocennoû* [55r] (očekivano prema pravilu JM-a za oblike izvedene od *cêna*). Sljedeći korijenski morfemi različito se reflektiraju u *Meštiji* i *Ritualu*, a u svim se oblicima u obama tekstovima očekuje isti refleks: *dêl*- 'dio' (M¹⁰ ima ekavski refleks, R¹¹ ima ikavski i ekavski refleks), *dêv*- (M ekavski, R ikavski i ekavski), *grêh*- (M ikavski, R ikavski i ekavski), *krêp*- (M ikavski, R ekavski), *lêp*- 'ljepota' (M ikavski, R ekavski), *mêr*- (M ikavski i ekavski, R ekavski), *têh*- (M ikavski i ekavski, R ekavski), *trêb*- (M ikavski, R ikavski i ekavski), *umê*- (M ikavski i ekavski, R ikavski), *zrê*- (M ekavski, R ikavski i ekavski). Ipak, većina korijena jednako se reflektira u obama tekstovima (18 korijenskih morfema): *bêg*- (ikavski i ekavski refleks), *crêkv*- (ikavski), *dêl*- 'djelo' (ekavski), *gnêv*- (ekavski), *lêk*- (ikavski), *lêt*- (ekavski), *mêst*- (ekavski), *prêd*- (ikavski i ekavski), *rêč*- (ikavski), *rêš*- (ikavski i ekavski), *slêd*- (ekavski), *svêt*- 'svjetlo' (ikavski i ekavski), *têl*- (ekavski), *vêd*- (ikavski i ekavski), *vêk*- (ekavski), *vêr*- (ekavski), *vêtr*- (ekavski), *vrêm*- (ikavski).

Grafem jat (*ê*) pojavljuje se u *Meštiji dobra umrtija s ritualom* i na mjestu izvornoga *e*: *položêni* [2r], *vêlika* [9v], *rêci* [11r], *amênb* [33r], *nebêskoe* [37v], *matêri* [41r], *dêsnoû* [46r], *zêmleû* [69r]. Grafem jat (*ê*) bilježi se i u primjerima u kojima je *e* nastao od prednjega nazala (*ê*): *svêti* [21r], *svêtomu* [21v], *proklêti* [40r]. Grafem jat (*ê*) služi i za bilježenje izgovora [ja] na početku riječi: *êko* [34r], *êkova* [35v], *êkože* [36v], *êziki* [45r]; i iza samoglasnika: *r(a)zum(e)niê* [2r], *um(b)rtiê* [2r], *boêti* [5r], *broê* [13r], *božiê* [23v]. Grafem jat (*ê*) u fonetskoj vrijednosti [je] pojavljuje se kao jedan od načina bilježenja fonema *ń* i *ł*: *bolêzanz* [6r], *nêgova* [23v], *nêmu* [21r], *obnovlêniû* [39r], *pokroplêna* [52r].

Jezik izdanja senjske glagoljske tiskare nepravedno je zapostavljen u hrvatskoj znanosti. Ovaj je rad opsegom manji i donosi prikaz samo jedne od fonoloških značajki *Meštije dobra umrtija s ritualom*. No jezik *Meštije* može biti zanimljiv za daljnja, opsežnija istraživanja jezičnih značajki na svim razinama, a kasnije i za usporedbu s ostalim izdanjima. Detaljnije raščlanjivanje jezične slike izdanja senjske glagoljske tiskare može samo unaprijediti spoznaje o razvoju i povijesti hrvatskoga jezika. Činjenica da je na tlu Hrvatske samo pedesetak godina nakon Gutenbergova izuma tiskarskoga stroja s radom započela prva tiskara, mnogo govori o važnosti njezinih izdanja.

¹⁰ M = *Meštija dobra umrtija*

¹¹ R = *Ritual*

7. Literatura

Blažević Krezić, Vera – Mirjana Crnić Novosel. 2023. On the Phonology of Non-Liturgical Editions of the Glagolitic Press in Senj. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 49(2), str. 227–244.

Blažević Krezić, Vera – Dorotea Čorak. 2024. *Meštija /od/ dobra umrtija* (Senj, 1507./1508.) u visokoškolskoj nastavi povijesti hrvatskoga književnog jezika (fonološke i leksičko-semantičke značajke). U: Blaženka Filipan-Žignić – Mateja Sabo Junger – Goran Lapat – Ivana Nikolić – Hrvoje Šlezak – Adrijana Višnjić-Jevtić (ur.) 2024. 5. *Međimurski filološki i pedagoški dani: Jezik, književnost i obrazovanje – stanje i perspektive: Zbornik radova*. Čakovec: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 21–38.

Crnić Novosel, Mirjana – Ivana Eterović. 2023. *Mirakuli Slavne Deve Marije (Senj, 1508.)*. *Latinička transliteracija sa studijom i popratnim tekstovima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik.

Damjanović, Stjepan. 2005. *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Dürriegl, Marija-Ana. 2008. Senjska *Meštija od dobra umrtija* kao zrcalo svoga vremena. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 35(1), str. 27–46.

Eterović, Ivana – Vjačeslav Kozak. 2023. Berčićev primjerak senjskoga glagoljskog izdanja *Meštija dobra umrtija s ritualom*. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 50(1), str. 81–106.

Eterović, Ivana. 2024a. Apsolutne konstrukcije u izdanjima senjske glagoljske tiskare. U: Vlasta Rišner – Maja Glušac – Jadranka Mlikota (ur.) 2024. *Od norme do uporabe 3: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa Od norme do uporabe 3 održanoga 23. i 24. rujna 2022. godine na Filozofskom fakultetu u Osijeku*. Osijek – Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Hrvatska sveučilišna naklada.

Eterović, Ivana. 2024b. Uvod. U: Eterović – Kovač (ur.) 2024: str. 7–18.

Eterović, Ivana – Juraj Matej Kovač (ur.) 2024. *Meštija dobra umrtija s ritualom (Senj, 1507./1508.)*. *Latinički prijepis glagoljskog izvornika*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.

Hercigonja, Eduard. 1975. *Srednjovjekovna književnost*. Povijest hrvatske književnosti. Knj. 2. Zagreb: Liber – Mladost.

- Hercigonja, Eduard. 2004. *Na temeljima hrvatske književne kulture: filološkomedievističke rasprave*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kruming, Andrej. 1998. Izdanija glagoličeskoj tipografii v Sene. U: Milan Moguš (gl. ur.) 1998. *Senjski glagoljaški krug 1248.–1508*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 59–104.
- Kuzmić, Boris. 2002. Jezična obilježja *Senjskog korizmenjaka* (1508). *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 28(1), str. 87–101.
- Kuzmić, Boris. 2008. Senjski govor nekad i danas na primjeru *Korizmenjaka* (1508.). *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 35(1), str. 47–53.
- Lisac, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2: čakavsko narječje*. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga.
- Lukežić, Iva 1990. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Nazor, Anica. 1971. Kulturnopovijesno značenje izdanja glagoljske tiskare u Senju g. 1494–1508. *Slovo: Časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, (21), str. 415–442.
- Nazor, Anica. 1975. O potrebi kritičkih ili faksimiliranih izdanja senjske glagoljske tiskare. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 6(1), str. 15–21
- Nazor, Anica. 2008. *Knjiga o hrvatskoj glagoljici. „Ja slovo znajući govorim...“*. Zagreb: Erasmus naklada.
- Nazor, Anica. 2014. O glagoljskoj tiskari u Senju i njezinim izdanjima (1494.–1508.). *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 41(1), str. 211–244.
- Nazor, Anica. 2015. Rađanje hrvatske knjige. *Vijenac*, Zagreb, XXIII, 544 (8. 1. 2015), <https://www.matica.hr/vijenac/544/raanje-hrvatske-knjige-24052/> [pregled 11. 8. 2024].
- Tandarić, Josip Leonard. 1993. *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost: rasprave i prinosi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevac trećoredaca.

8. Sažetak

Refleks jata u *Meštriji dobra umrtija s ritualom*

Ovaj diplomski rad proučava refleks jata u korijenskim morfemima u *Meštriji dobra umrtija s ritualom*. Navedeno je djelo tiskano u glagoljskoj tiskari koja je djelovala krajem 15. i u prvome desetljeću 16. stoljeća u Senju, a utemeljilo ju je lokalno svećenstvo. U njoj su tiskane osnovne bogoslužne knjige te hrvatski prijevodi crkvenih priručnika i nabožnih djela u to vrijeme popularnih u Europi. Izdano je sedam knjiga u razdoblju od 1494. do 1508. godine. *Meštrija dobra umrtija* tiskana je zajedno s *Ritualom*. Sačuvana su dva nepotpuna primjerka toga izdanja, oba bez početka i bez kolofona, stoga nije poznat točan datum objavljivanja, no tipografsko-tehničke sličnosti s drugim senjskim izdanjima ukazuju na to da je djelo tiskano u istoj tiskari u Senju. *Meštrija dobra umrtija* sadrži tekstove namijenjene svećenicima, ali i svjetovnjacima koji se nađu uz umiruće, a *Ritual* je sastavljen od najnužnijih obreda koji se odnose na bolest, smrt i pokop. U dosadašnjoj se literaturi navodi da je *Meštrija* pisana senjskom čakavštinom (ikavsko-ekavskoga tipa), a *Ritual* crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije. U radu ćemo istražiti postoje li među njima razlike u refleksu jata s ciljem doprinosa boljem poznavanju književnoga jezika zastupljenog u izdanjima senjske glagoljske tiskare. U prvome dijelu rada predstavljena je djelatnost senjske glagoljske tiskare s posebnim osvrtom na *Meštriju dobra umrtija s ritualom*, zatim je prikazan razvoj jata od praslavenskoga do starohrvatskoga jezika i opisani su njegovi refleksi u čakavskom narječju, u središnjem je dijelu rada predočen korpus, analiziraju se refleksi jata i donose se zaključci.

Ključne riječi: refleks jata, hrvatski književni jezik 16. stoljeća, crkvenoslavenski jezik hrvatske redakcije, čakavština, ikavsko-ekavski dijalekt, *Meštrija dobra umrtija s ritualom*, senjska glagoljska tiskara

The Reflex of Yat in *Meštrija dobra umrtija* and *Ritual* (*The Art of Dying Well* and *Ritual*)

This master's thesis studies the reflex of yat in root morphemes in *Meštrija dobra umrtija* and *Ritual*. The aforementioned work was printed in the Glagolitic printing house that operated at the end of the 15th and in the first decade of the 16th century in Senj, founded by the local clergy. Basic liturgical books as well as Croatian translations of church manuals and devotional works popular in Europe at that time were printed there. Seven books were published in the period between 1494 and 1508. *Meštrija doba umrtija* was printed together with the *Ritual*. Two incomplete copies of this edition have been preserved, both without the beginning and the colophon, so the exact date of publication is unknown, but typographical and technical similarities with other Senj editions indicate that the work was printed in the same printing house in Senj. *Meštrija doba umrtija* contains texts intended for priests, but also for laypeople who find themselves with the dying, while the *Ritual* is composed of the essential rites related to illness, death, and burial. In the previous literature, it is stated that the *Meštrija* was written in the Chakavian language of Senj (of the Ikavian-Ekavian type), and the *Ritual* in the Croatian redaction of Church Slavonic. In the paper, we will explore whether there are differences between them in the reflex of yat, aiming to contribute to a better knowledge of the literary language represented in the editions of the Senj Glagolitic printing house. In the first part of the thesis, the activity of the Senj Glagolitic printing house is presented with a special reference to the *Meštrija dobra umrtija* and *Ritual*, then the development of yat from the Proto-Slavic language to the Old Croatian language is shown and its reflexes in the Chakavian dialect are described. The central part of the paper presents the corpus, analyses the reflexes of yat, and finally, the conclusions are drawn.

Key words: yat reflex, Croatian literary language of the 16th century, Croatian redaction of Church Slavonic, Chakavian language, Ikavian-Ekavian dialect, *Meštrija dobra umrtija* and *Ritual*, Senj Glagolitic press